

॥ શ્રી શત્રુંજય માહાત્મ્ય ॥

પ્રસ્તાવના :

આ ગ્રંથમાં શત્રુંજયનું અલૌકિક માહાત્મ્ય દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આ ગ્રંથ મૂળરૂપે સવા લાખ શ્લોક પ્રમાણ હતો. ત્યારબાદ મનુષ્યોને અલ્પ આયુષ્યવાળા જાણીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ તેમાંથી સંક્ષેપ કરી ચોવીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણ કર્યું. ત્યારબાદ ધનેશ્વરસૂરિએ સરળ શૈલીમાં સમજાય તેવું સંક્ષિપ્ત ‘શ્રી શત્રુંજય માહાત્મ્ય’ વલ્લભીપુરમાં રચ્યું, જેમાંથી અષ્ટાપદ વિષયક વિગતો અત્રે સંપાદિત કરવામાં આવી છે.

‘જે અનંત, અવ્યક્ત મૂર્તિવાળા, જગતના સર્વ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, અર્થથી મુક્ત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, સર્વ જનોથી નમસ્કાર કરાયેલા, સાધુસમૂહે સ્તુતિ કરેલા, ક્ષય નહિ પામનારા, સર્વ કર્મનો ક્ષય કર્યો છે જેમણે અને વાણીમાર્ગથી જેનું સ્વરૂપ દૂર છે, તથા જેઓ પ્રબળ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે; એવા શ્રીમાન્ આદિનાથ પ્રભુ તમારું સદા મંગલ કરો.’

હે ઇન્દ્ર!^૧ હવે ભરત ચક્રવર્તી જે રીતે નિર્વાણ પદને પામે છે તે પ્રસંગનું સુંદર ચરિત્ર જે કર્ણને માટે અમૃત સમાન છે, તેને તું સાંભળ!

ત્યારબાદ તે અવસરે સોમયજ્ઞા વગેરેને પૃથક્ પૃથક્ દેશની સોંપણી કરીને આશ્રિતોને વિશે સારું વાત્સલ્ય ધારણ કરનાર ભરતેશ્વરે સ્નેહથી સત્કારપૂર્વક તે બધાયને વિદાય કર્યા. અને ભોજનવસ્ત્રાદિકથી સર્વ સંઘનું સન્માન કરી ભરત રાજાએ પૃથ્વીનો ભાર પોતાની ભુજા પર ધારણ કર્યો. તે અરસામાં ભગવાન શ્રી આદિનાથ પ્રભુ વિહાર કરતાં કરતાં અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપર સમવસર્યા. એ શુભ સમાચાર ઉદ્ધાનપતિ પાસેથી સાંભળીને ભરતચક્રવર્તી પ્રભુને વંદન કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાં અષ્ટાપદ ઉપર આવ્યા. શ્રી સર્વજ્ઞપ્રભુના મુખકમલથી દાનધર્મનો મહિમા અને તેનું મહાન ફળ સાંભળીને ચક્રવર્તીએ પ્રભુનાં ચરણોમાં વિજ્ઞાપિ કરી કે, ‘આ સંયમી મુનિઓ મારા દાનને ગ્રહણ કરે તેમ આપ ફરમાવો.’ ભરતનાં તે વચનોને સાંભળીને પ્રભુ બોલ્યા કે; ‘નિર્દોષ રાજપિંડ પણ મુનિઓને કલ્પતો નથી! માટે તેની પ્રાર્થના કરવાથી સર્યું’ આ સાંભળીને ભરતે કહ્યું, ‘સ્વામી! આ જગતમાં મહાપાત્રરૂપ તો સંયમી મુનિવરો છે. જ્યારે તેમને મારું દાન કલ્પે નહિ, તો મારે શું કરવું?’ તે અવસરે ઇન્દ્રે ભરતેશ્વરને કહ્યું, ‘હે રાજા! જો તમારે દાન આપવું હોય તો ગુણોથી ઉપર સાધુ ભગવંતો પછી પાત્ર તરીકે ગણાતા સાધર્મિક શ્રાવકોને તમે દાન આપો.’ પ્રભુએ નહિ નિષેધ કરેલું ઇન્દ્રનું તે કથન સાંભળીને ભરત અયોધ્યામાં આવી નિત્ય સાધર્મિક શ્રાવકોને ભક્તિથી ભોજન કરાવવા લાગ્યા.

૧. પ્રભુશ્રી મહાવીર ભગવંત ઇન્દ્રને ઉદ્દેશીને પ્રથમ સર્ગથી શત્રુંજયનો મહિમા વર્ણવી રહ્યા છે, તેના અનુસંધાનમાં વર્ણન આગળ વધે છે.

આવું મહાભોજન થતું સાંભળીને ઘણા લોકો ભોજન કરવા એકઠા થવા લાગ્યા. તેઓની મોટી સંખ્યા જોઈ મુગ્ધપણાથી રસોઈયાઓએ ભરત રાજાને કહ્યું કે; સ્વામી! ‘આ શ્રાવક છે કે, આ શ્રાવક નથી’ એવો ભેદ અમારાથી થઈ શકતો નથી.’ તે સાંભળી ચક્રવર્તીએ શ્રાવકોના કંકમાં કાકિણીરત્નથી રત્નત્રયીની^૨ નિશાની તરીકે દક્ષિણોત્તર ત્રણ રેખાઓ કરી. ‘તમે જિતાયા છો, અને ભય વર્તે છે, માટે હણો નહિ, હણો નહિ’^૩ એમ દરરોજ પ્રાતઃકાલે તે શ્રાવકોને ભરત ચક્રવર્તી પોતાને સૂચના કરવા માટે કહેતા, તે મુજબ તે શ્રાવકો નિરંતર ભરતેશ્વરને જાગ્રત કરતા હતા. તે સાંભળીને તેના રહસ્યનો વિચાર કરીને ચક્રવર્તીએ પોતાની પ્રમાદિતાનો ત્યાગ કરવા માંડ્યો. ત્યારથી તેઓ ત્રણ રેખાઓથી અંકિત થયેલા માહણ-બ્રાહ્મણના નામથી પૃથ્વીતલમાં પ્રખ્યાત થયા. ત્યાર બાદ ભરતે અર્હત, યતિ અને શ્રાવકધર્મના ગુણસમૂહથી યુક્ત ચાર વેદો તે શ્રાવકોને ભણાવ્યા. ભગવંત આદિનાથની જેમ ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો, તેમ ભરતરાજાની સાધર્મિકવાત્સલ્યનો ક્રમ ત્યારથી પ્રવર્ત્યો.

આ બાજુ; શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને પૃથ્વી પર વિહાર કરતાં ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. એક લાખ, પંચાસી હજાર અને સાડાછસો મુનિઓ (૧,૮૫,૬૫૦), ત્રણ લાખ સાધ્વીઓ (૩,૦૦૦૦૦), ત્રણ લાખ અને પચાસ હજાર (૩,૫૦,૦૦૦) શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી શ્રાવકો, અને પાંચ લાખ, ચોપન હજાર શ્રાવિકાઓ (૫,૫૪,૦૦૦) આ પ્રમાણે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુનો કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી તેઓના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામેલા ચતુર્વિધ સંઘનો પરિવાર હતો. ત્રણ જગતના પ્રભુશ્રી ઋષભદેવસ્વામી એક લાખ પૂર્વ સુધી વ્રત પાળ્યા પછી, પોતાનો મોક્ષકાળ સમીપ જાણી અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પધાર્યા. ત્યાં શુદ્ધ પ્રદેશમાં દશ હજાર મુનિઓની સાથે જગત પ્રભુએ અનશન વ્રત ગ્રહણ કર્યું. આ સમાચાર ઉદ્યાનપતિએ કંઠ રુંધાવાથી અસ્ફુટ શબ્દોમાં ભરતરાજા પાસે જઈને કહ્યા. ‘પ્રભુએ અનશન ગ્રહણ કર્યું છે.’ તે સાંભળીને ખેદ પામેલા ભરતરાજા વાહન તથા પરિવારને મૂકીને પગે એકદમ ચાલી નીકળ્યા. પોતાની પાછળ દોડતા સેવકોને પણ દૂર છોડતા, અને અશ્રુને વર્ષાવતા, તથા કાંટા વગેરેને નહિ ગણકારતા ભરત, તેવી અવસ્થાવાળી સ્ત્રીઓના સમૂહની સાથે શોક સહિત ઊંચા મકાનની જેમ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર આવ્યા. ત્યાં પર્યકાસનવાળી સર્વ ઈન્દ્રિયોના આત્મવને રુંધીને રહેલા શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને જોઈને અશ્રુજલથી યુક્ત ભરતે પ્રભુને વંદન કર્યાં. તે સમયે આસન ચલિત થવાથી સર્વ ઈન્દ્રોએ પણ શોકથી વ્યાકુળ બનીને ત્યાં આવી પ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરી નમન કર્યું.

* શ્રી ઋષભદેવ ભગવંતનું અષ્ટાપદ પર્વત પર નિર્વાણ :

આ અવસર્પિણી કાળના સુષમ-દુષમ નામના ત્રીજા આરાનાં નેવ્યાશી પખવાડિયાં અવશેષ રહેતા, માઘમાસની કૃષ્ણ ત્રયોદશી (વર્તમાનમાં પોષ વદી-૧૩)ના પૂર્વાર્હનકાલે, ચન્દ્ર અભિજિત નક્ષત્રમાં આવતાં, પર્યકાસને રહેલા પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવસ્વામી સ્થૂલ કાય, વાક્ અને ચિત્તના યોગને ત્યજીને, સૂક્ષ્મ કાયયોગથી બાદરયોગને રુંધી સૂક્ષ્મક્રિય નામના શુક્લધ્યાનના ત્રીજા ભેદને પ્રાપ્ત થયા, પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગને પણ છોડી દઈ ઉચ્ચિન્નક્રિય નામે યોથું શુક્લધ્યાન પામી પ્રભુ લોકાગ્રપદને-મોક્ષને પામ્યા. તે સમયે બાહુબલી વગેરે મુનિઓ પણ વિધિપૂર્વક શુક્લધ્યાનનો આશ્રય કરી તે જ ક્ષણે અવ્યયપદને પ્રાપ્ત થયા. તે કાળે

૨. સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર્ય રત્નત્રયી.

૩. ‘તમે કામક્રોધાદિ શત્રુઓથી જિતાયા છો, તમારા માથા પર કર્મરાજાનો મહાભય વર્તી રહ્યો છે; માટે તમે તમારા આત્માને મા હણો! મા હણો!’ એ રીતે શ્રાવકો ભરતેશ્વરને નિરંતર પ્રતિબોધ કરે છે.

પ્રભુનાં નિર્વાણ કલ્યાણકના સમયે ક્ષણ વાર નારકીઓને પણ સુખ થયું, અને ત્રણ જગતમાં ઉદ્યોત થઈ રહ્યો. પંચત્વ પામીને પાંચમી ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રભુને જોઈ ભરત રાજા અપાર દુઃખના ભારથી મૂર્છા પામી પૃથ્વી પર પડી ગયા. થોડી વારે સાવધાન થઈ તેમણે આકંઠ કરવા માંડ્યું કે, ‘અહા! ત્રણ જગતના ત્રાતા પ્રભુ, બાહુબલી વગેરે અનુજબંધુઓ, બ્રાહ્મી અને સુંદરી બહેનો, પુંડરીક વગેરે પુત્રો, અને શ્રેયાંસ વગેરે પૌત્રો કર્મરૂપ હણી લોકાગ્રને પામ્યાં. તથાપિ જીવિતમાં પ્રીતિવાળો હું ભરત અઘાપિ જીવું છું.’ આ પ્રમાણે આકંઠ કરતા ભરતને જોઈ ઇન્દ્રે શોકથી રુદન કરવા માંડ્યું. એટલે ત્યારથી રુદન ‘સંકન્દન’ નામથી પ્રખ્યાત થયું. ત્યાર બાદ ઇન્દ્રની પાછળ દેવતાઓએ પણ રુદન કરવા માંડ્યું. તે જોઈ ભરતરાજા રુદનક્રિયામાં કુશળ થયા. ત્યારથી માંડીને શોકગ્રંથિને ભેદનાર તથા હૃદય અને નેત્રને શોધનાર પૂર્વે નહિ દીઠેલો રુદનનો વ્યવહાર પ્રવર્ત્યો. ભરતના મોટા શબ્દપૂર્વકના રુદનથી ભૂમિ અને આકાશનો ભાગ પણ જાણે શોકાકુલ થઈ ગયો અને પર્વતના પથ્થર તૂટવા લાગ્યા. તેમ જ ઝરણાઓ જલરૂપી આંસુઓના પ્રવાહને વહેતાં કરવા લાગ્યાં.

અતિ શોક વડે આકંઠ થયેલા હોવાથી જાણે મરવાને ઇચ્છતા હોય તેવા ભરતને જોઈ તેમને બોધ કરવાને માટે ઇન્દ્ર પવિત્ર વાણીથી આ પ્રમાણે તેમને કહેવા લાગ્યા. ‘ત્રણ જગતના સ્વામીના પુત્ર હું ભરતચક્રવર્તી! સ્વાભાવિક ધૈર્યને છોડીને અજ્ઞજનની પેઠે શોકથી આમ રુદન કેમ કરો છો? જે સ્વામી જગતના આધાર, જગતની સ્થિતિના કરનાર, અને અહર્નિશ જગતને નમવા યોગ્ય હતા, તે પ્રભુનો શોક કરવાનો કેમ હોય? અર્થાત્ તે પ્રભુ કેમ શોચનીય હોય? જેણે અનુપમ કાર્યો સાધ્યાં છે અને કર્મોના બંધનનો જેઓએ ત્યાગ કર્યો છે, એવા મુમુક્ષુ આત્માઓને માટે વિશેષ રીતે આ પ્રસંગ અખંડ મહોત્સવરૂપ ગણાય છે, તેમ જ હર્ષ ને શોક બંને, સ્વાર્થનો ઘાત કરનારા અને પાપબંધનને કરાવનારા છે; માટે બુદ્ધિવાન એવા તમે તેને છોડી દો અને પુનઃધૈર્યને ધારણ કરો.’

આ પ્રમાણે ભરત ચક્રવર્તીને આશ્વાસન આપી ઇન્દ્રે પ્રભુના અંગનો સંસ્કાર કરવા માટે ગોશીર્ષ ચંદનનાં કાષ્ઠો દેવતાઓની પાસે મંગાવ્યાં. પછી દેવતાઓએ પ્રભુને માટે પૂર્વ દિશામાં ગોળ, બીજા ઇક્ષ્વાકુવંશી મુનિઓને માટે દક્ષિણ દિશામાં ત્રિખૂણી અને બાકીના સર્વ મુનિઓ માટે ચાર ખૂણાવાળી ચિતા રચી. પ્રભુના શરીરને ઇન્દ્રે ક્ષીરસમુદ્રનાં જલથી સ્નાન કરાવી અને વસ્ત્રાભરણથી શોભાવી શિબિકામાં પધરાવ્યું. બીજા દેવતાઓએ ઇક્ષ્વાકુવંશના મુનિવરોનાં શરીરો ભક્તિથી બીજી શિબિકામાં અને બાકીના સર્વ મુનિઓનાં શરીરને ત્રીજી શિબિકામાં મૂક્યાં. કેટલાક તે અવસરે વાજિંત્રોને વગાડતા હતા. કેટલાક પુષ્પવૃષ્ટિ કરતા હતા, કેટલાક ઉચ્ચ સ્વરે ગીત ગાતા હતા અને કેટલાક નૃત્ય કરતા હતા. આ રીતે ઉત્સવ પ્રવર્તી રહ્યો હતો, તે સમયે દેવોએ પૂર્વ નિર્મિત ચિતાઓમાં તે શરીરોને પધરાવ્યાં. એટલે અગ્નિકુમાર અને વાયુકુમાર દેવોએ તત્કાળ તે શરીરોને પ્રજ્વલિત કર્યાં. પછી મેઘકુમારોએ બાકી રહ્યાં છે અસ્થિઓ જેમાં એવા તે શરીરોને જળધારાથી ઠાર્યાં. એટલે સર્વ દેવતાઓએ પ્રભુનાં અને બીજા મુનિઓનાં દાંત અને અસ્થિ પોત-પોતાનાં વિમાનોમાં પૂજા કરવા માટે પોત-પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રહણ કર્યાં, અને ઇન્દ્રોએ પ્રભુની દાઢોને ગ્રહણ કરી. કેટલાક શ્રાવકોએ માગણી કરવાથી દેવતાઓએ ત્રણ કુંડનો અગ્નિ તેઓને આપ્યો. ત્યારથી તે શ્રાવકો અગ્નિહોત્રી માહણ (બ્રાહ્મણ) કહેવાયા. કેટલાકોએ તે ચિતાની ભસ્મને ભક્તિથી વંદન કર્યાં, અને શરીરે લગાવી, તે કારણે ભસ્મથી શોભતા શરીરવાળા તેઓ તાપસો કહેવાયા.

* સિંહનિષઘા પ્રાસાદની સ્થાપના :

ત્યારબાદ તે ચિતાસ્થાનમાં ત્રણ મોટાં સ્તૂપોને કરીને સર્વ ઇન્દ્રોએ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ હર્ષથી પ્રભુનાં નિર્વાણ કલ્યાણકને અનુલક્ષીને અષ્ટાન્કિત ઉત્સવ કર્યો. ત્યાંથી પોત-પોતાનાં સ્થાને આવી, તે સર્વે દેવો, હૃદયમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરતા વિઘ્નની શાંતિને માટે ભગવંતનાં અસ્થિનું પૂજન કરવા લાગ્યા. અહીં ચિતાની નજીકની ભૂમિ પર ભરતરાજાએ વાર્ધકીરત્નની પાસે એક સુંદર પ્રાસાદ કરાવ્યો. ત્રણ કોશ ઊંચા અને એક યોજન લાંબા પહોળા તે પ્રાસાદને તોરણોથી મનોહર ચાર દ્વાર રચાવ્યાં. તે ચારે દ્વારની પાસે સ્વર્ગમંડપ જેવા મંડપો કર્યા. તેની અંદર પીઠિકા, દેવચંદ અને વેદિકા બનાવ્યાં. તેમાં સુંદર પીઠિકા પર કમલાસન પર રહેલી અને આઠ પ્રાતિહાર્યસહિત રત્નમય ચાર શાશ્વત અહીંતોની પ્રતિમાઓ ભરત નરેશ્વરે સ્થાપન કરી. અને દેવચંદ ઉપર પોતપોતાનાં પ્રમાણ, લાંછન તથા વર્ણસહિત ચોવીસ પ્રભુની મણિરત્નમય પ્રતિમાઓ ભરાવી. ત્યાં પ્રત્યેક પ્રતિમાની ઉપર ભરતેશ્વરે ત્રણ છત્રો, ચામરો, ધ્વજાઓ તેમ જ તે પ્રભુની આરાધના કરનારા યક્ષો અને કિન્નરોને ત્યાં સ્થાપિત કર્યા. ત્યાર બાદ ત્યાં ભરતે પોતાના પૂર્વજોની, બંધુઓની, તેમ જ બ્રાહ્મી અને સુંદરીની તથા ભક્તિથી નમ્ર એવી પોતાની મૂર્તિને ભાવથી ત્યાં સ્થાપન કરી.

તે વિશાળ મંદિરની ચોમેર ભરતેશ્વરે ચૈત્યવૃક્ષો, કલ્પવૃક્ષો, સરોવરો, કૂવા, વાવડીઓ તથા ઊંચાં વિશ્રાંતિ સ્થાનો કરાવ્યાં. મૂલમંદિરની બહાર પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવસ્વામીનો ઊંચો સ્તૂપ તેમણે કરાવ્યો. તેની આગળ પોતાના બંધુમુનિઓનાં તેમ જ અન્ય મુનિઓનાં મણિસમૂહમય સ્તૂપો તે અવસરે ભરતનરેશ્વરે કરાવ્યા. એની ચોમેર ભૂયર મનુષ્યોથી દુર્ભેદ એવા લોખંડના દ્વારપાલો કર્યા અને ત્યાં ભરત ચક્રવર્તીની આજ્ઞાથી મંદિરની રક્ષાને માટે અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ અધિષ્ઠિત થયા. આ પ્રમાણે સિંહનિષઘા પ્રાસાદને ત્યાં અષ્ટાપદ પર્વત પર વિધિપૂર્વક કરાવીને ભરતેશ્વરે તેમાં ઉત્સવપૂર્વક સાધુમુનિવરોના સમૂહની પાસે પ્રતિમાઓનો પ્રતિષ્ઠા સમારોહ કરાવ્યો. ત્યાર બાદ પવિત્ર તથા શ્વેત વસ્ત્રોને ધારણ કરીને ભરત રાજાએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો; અને ત્રણ વખત નિસીહી કહીને, મંદિરમાં પ્રભુની ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણા કરી. મંદિરમાં રહેલ પ્રભુ પ્રતિમાઓનો ભરતેશ્વરે પવિત્ર એવા જલથી અભિષેક કર્યો. કોમળ વસ્ત્રોથી જાણે સૂર્યબિંબને તેજસ્વી કરતા હોય તેમ પ્રભુ પ્રતિમાઓનું ભરત મહારાજાએ અંગલૂંછણ કર્યું, ત્યાર બાદ સુગંધમય જાણે સુંદર જ્યોત્સ્ના સમૂહ હોય તેવા ચંદનથી ભરત નરેશ્વરે પ્રભુજીને પોતાના યશથી પૃથ્વીને વિલેપન કરતા હોય તેમ વિલેપન કર્યું. તેમ જ સુગંધી એવા વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પોથી તેમણે પ્રભુપૂજન કર્યું.

આ રીતે અંગપૂજા કર્યા બાદ ભરતેશ્વરે પ્રભુપ્રતિમા સમક્ષ જાણે કસ્તૂરીની વેલ કરતા હોય તેવી રીતે ધૂપ કર્યો. ત્યાર બાદ પ્રભુજીથી દૂર જઈને સન્મુખ રહેલા મણિપીઠ પર શુદ્ધ તાંદુલો-અક્ષતોથી અષ્ટમાંગલિકોને ભરતચક્રવર્તીએ આલેખ્યા અને ઈળોનો સમૂહ ત્યાં તેમણે પ્રભુજી સમક્ષ મૂક્યો. ત્યાર બાદ ચોમેર રહેલા અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના સમુદાયને પોતાના દીવાઓની કાંતિથી જાણે અપહાર કરતા હોય તેવા મંગલદીવાની સાથે ભરતેશ્વરે ત્યાં આરતી ઉતારી.

ઉપરોક્ત દ્રવ્યપૂજા કર્યા બાદ ભક્તિના સમૂહથી જેની રોમરાજી ઉલ્લસિત થઈ છે, એવા પરમ શ્રદ્ધાળુ ભરત ચક્રવર્તીએ હર્ષાશ્રુરૂપ મોતી અને વાણીરૂપ સૂત્રથી ગૂંથેલા હારરૂપ પ્રભુસ્તુતિ આ પ્રમાણે કરી; 'હે ત્રણ જગતના આધાર ! ધર્મના ઉદ્ધારને ધારણ કરનારી અને સ્વર્ગ તથા નરકની સીમાસમાન

આ પૃથ્વીને ત્યજીને આપે દુર્ગમ એવા લોકાગ્રને પ્રાપ્ત કર્યો છે. જોકે આપ તો આ ત્રિલોકને એકદમ ત્યજીને ચાલ્યા ગયા છો, છતાં તે ત્રિલોક બળાત્કારે આપને સ્પષ્ટપણે પોતાનાં હૃદયમાં ધારી રાખશે. આપના ધ્યાનરૂપ દોરીને અવલંબીને રહેલા મારા જેવા આત્માઓ આપનાથી દૂર હોવા છતાં પણ આપની પાસે જ છે, તો પછી હું નાથ! ‘અમને ત્યજીને આપ પહેલાં કેમ ચાલ્યા ગયા? અશરણ એવા અમને અહીં જ મૂકીને એકદમ આપ જેમ અહીંથી ચાલ્યા ગયા, તેમ અમે જ્યાં સુધી આપની પાસે ન પહોંચીએ, ત્યાં સુધી અમને ત્યજીને આપ અમારા ચિત્તમાંથી ચાલ્યા ન જતા.’ આ પ્રમાણે ભગવાન શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીની સ્તુતિ કરીને તેમ જ નમ્રતાપૂર્વક ત્યાં બિરાજમાન અન્ય અરિહંત પ્રભુની નવીન ઉક્તિ તથા યુક્તિઓથી નમસ્કાર કરીને ભરતેશ્વરે સ્તવના કરી.

આ રીતે અષ્ટાપદ તીર્થ પર શ્રી ભરતેશ્વરે જિનમંદિર બંધાવ્યાં પછી, તેમણે વિચાર કર્યો કે, ‘કાલના પ્રભાવથી જેઓનું સત્ત્વ ક્ષીણ થયું છે, એવા મનુષ્યો દ્વારા આ રત્નમય જિનપ્રાસાદની આશાતના ન થાઓ.’ આમ જાણીને તેમણે તે પર્વતનાં શિખરોને તોડી નાખી, એક-એક યોજનના અંતે દંડરત્નથી આઠ પગથિયાઓ કર્યાં, ત્યારથી તે પર્વત ‘અષ્ટાપદ’ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. આ પ્રમાણે સઘળું કરીને ભગવાન શ્રી ઋષભદેવસ્વામીના નિર્વાણથી અતિશય દુઃખને ધારણ કરતા ભરતેશ્વર માત્ર દેહને લઈને, મન ત્યાં રાખી અષ્ટાપદ પર્વત પરથી નીચે ઊતર્યા. ભગવાનના નિર્વાણથી શોક કરતા લોકોએ મૂકેલાં આંસુથી રજરહિત થયેલી પૃથ્વીને લંઘતા રજોગુણરહિત ભરત મહારાજા ક્રમે વિનીતાનગરીમાં આવ્યા. રાજધાનીમાં તે સમયે ભરતેશ્વરનું ચિત્ત ગીતમાં કે મનોરમ કવિતારસમાં, સુંદર સ્ત્રીઓમાં કે વાવડીઓમાં લાગતું ન હતું. નંદનવનોમાં, પુત્ર-પરિવારમાં કે ચંદનમાં તેમને આનંદ થતો ન હતો. મનોહર હારમાં કે આહાર-પાણીમાં પણ પિતાશ્રી ઋષભદેવસ્વામીના નિર્વાણથી ભરતેશ્વરને આનંદ ઊપજતો ન હતો. તેમનું ચિત્ત હંમેશાં ઉદ્વેગ પામતું હતું. બેસતાં, સૂતાં, ચાલતાં તેમ જ સમગ્ર કાર્યમાં પોતાના ચિત્તમાં કેવળ પ્રભુનું જ ધ્યાન ધરતા.

ભગવાન ઋષભદેવસ્વામી, ભરતરાજર્ષિ આદિનાં નિર્વાણસ્થાન શ્રી અષ્ટાપદતીર્થનો મહિમા અપાર છે. શુભ ભાવનાવાળો પ્રાણી અષ્ટાપદતીર્થ પર આઠ કર્મોને ભેદી, અષ્ટપ્રકારની શુભ સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરી, પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. અષ્ટાપદ તીર્થ પર બિરાજમાન આઠ પ્રાતિહાર્ય સહિત શ્રી જિનેશ્વરદેવને અષ્ટપ્રકારી પૂજાથી જો પૂજ્યા હોય, તો ભવ્ય આત્મા, આઠ કર્મોના ક્ષયથી આઠ ગુણોના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે. આ ગિરિ પર ઉત્તમ હૃદયવાળો પ્રાણી પ્રસન્ન વદને શુભ ભાવનાથી વાસિત બની ઉત્કૃષ્ટ તપને આચરનારો થાય, તો તે સંસારના કષ્ટથી મુક્ત બને છે. પવિત્ર ભાવનાવાળો જે પ્રાણી, આ અષ્ટાપદતીર્થની યાત્રા કરે છે, તે ત્રણ ભવ અથવા સાત ભવમાં શિવમંદિરને પ્રાપ્ત કરે છે. ખરેખર શાશ્વત જિનમંદિરની ઉપમા જેવા પુણ્યરાશિ, ઉજ્જવલ મહાતીર્થ શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ ત્રણેય ભુવનોને સારી રીતે પવિત્ર કરે છે.

॥ श्री अष्टापदकल्पः ॥

प्रस्तावना :

पू. धर्मघोषसूरि कृत विविधतीर्थकल्पमां विविध विषयक कल्प आपवाभां आल्या छे जेना अष्टापदकल्पमां अष्टापदनी स्तुति करवाभां आवी छे. अत्रे मूण श्लोको तथा आ. सूशीलसूरि कृत भाषांतर दर्शाववाभां आव्युं छे.

वरधर्मकीर्ति ऋषभो विद्यानन्दाश्रिताः पवित्रितवान् ।
देवेन्द्रवन्दितो यः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१॥

अर्थ - श्रेष्ठ धर्म कीर्ति युक्त, सत् ज्ञान आनंद सहित तथा देवेन्द्रों से वन्दित एवं श्री ऋषभदेव भगवान् से पवित्र हुआ है; ऐसा अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (१)

श्रेष्ठ धर्म कीर्ति युक्त, सत् ज्ञान आनंद सहित तथा देवेन्द्रोथी वंदित अेवा श्री आदिनाथ प्रभुअे जेने पावन करेला छे, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. १.

यस्मिन्नष्टापदऽभूदष्टापदमुख्यदोषलक्षहरः ।
अष्टापदाभ ऋषभः स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥२॥

अर्थ - जिस अष्टापद पर्वत पर द्यूत प्रमुख लाख दोषों को हरनेवाले तथा स्वर्ण-सुवर्ण सदृश कान्तिवाले श्री ऋषभदेव भगवान् ने निर्वाण (मोक्ष) प्राप्त किया है; वह श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (२)

जे अष्टापद पर्वत पर द्यूत (जुगार) प्रमुख लाखो दोषोने हरनार तथा सुवर्ण सदृश कान्तिवाला श्री ऋषभदेव भगवान् थया छे, (निर्वाण पाभ्या छे) ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. २

ऋषभसुता नवनवतिर्बाहुबलिप्रभृतयः प्रवरयतयः ।
यस्मिन्नभजन्नमृतं स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥३॥

अर्थ - मुनियों में श्रेष्ठ ऐसे श्री ऋषभदेव भगवान् के बाहुबली इत्यादि ९९ पुत्रों ने जहाँ पर अक्षय सुख प्राप्त किया है; ऐसा श्री अष्टापद पर्वत जयवन्ता वर्त्तता है। (३)

मुनिओने विषे श्रेष्ठ अेवा श्री ऋषभदेव प्रभुना बाहुबली प्रमुख ९९ पुत्रो जयां अक्षय सुभने पाभ्या छे, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. ३

अयुजुर्निवृत्तियोगं, वियोगभीरव इव प्रभोः समकम् ।

यत्रर्षिदशसहस्राः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥४॥

अर्थ - मानों प्रभु के वियोग से भय पाये हों, ऐसे प्रभु के साथ ही दस हजार मुनिवरों ने जहाँ पर मोक्षपद प्राप्त किया है; यह अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (४)

જાણે પ્રભુના વીયોગથી ભય પામ્યા હોય તેમ પ્રભુની સાથે જ દસ હજાર મુનિવરો જ્યાં મોક્ષપદને પામ્યા છે, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૪

यत्राष्ट पुत्र-पुत्रा युगपद्, वृषभेण नवनवति पुत्राः ।

समयैकेन शिवमगुः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥५॥

अर्थ - जहाँ पर श्री ऋषभदेव भगवान् के साथ एक ही समय में उनके ९९ पुत्रों तथा आठ पौत्रों ने शिवसुख प्राप्त किया है, ऐसा अष्टापद पर्वत जयवन्ता वर्त्तता है। (५)

જ્યાં ઋષભદેવ પ્રભુની સાથે એકજ સમયે તેમના પુત્રો ૯૯ અને આઠ પૌત્રો સમકાળે શિવસુખને પામ્યા છે, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૫

रत्नत्रयमिव मूर्त्तं स्तूपत्रितयं चितित्रय-स्थाने ।

यत्रास्थापयदिन्द्रः स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥६॥

अर्थ - श्री तीर्थंकर भगवन्त की, गणधर महाराज की तथा मुनिवरों की इस तरह चिता के स्थान पर जाने साक्षात् रत्नत्रयी ही हो ऐसे तीन स्तूप जहाँ पर इन्द्र महाराजा ने स्थापित किये हैं, ऐसा अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (६)

તીર્થંકરની, ગણધરની અને શેષ મુનિજનોની - એમ ત્રણ ચિતાને સ્થાને જાણે સાક્ષાત્ રત્નત્રયી જ હોય તેવા ત્રણ સ્તૂપો જ્યાં ઇન્દ્રે સ્થાપન કર્યા (રચ્યા) છે, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૬

सिद्धायतनप्रतिमं सिंहनिषद्येति यत्र सुचतुर्द्धाः ।

भरतोऽच्चयचैत्यं स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥७॥

अर्थ - सिद्धायतन जैसा सिंहनिषद्या नामक चार द्वार वाला सुशोभित, ऐसा भव्य जिन चैत्य-मन्दिर भरत चक्री ने जहाँ पर निर्माण कराया-बनाया है, वह अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (७)

શાશ્વત જિન મંદિર (સિદ્ધાયતન) જેવું સિંહનિષદ્યા નામનું સુશોભિત ચાર દ્વારવાળું જિન ચૈત્ય જ્યાં ભરતે નિર્માણ કરાવ્યું, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૭

यत्र विराजितं चैत्यं, योजनदीर्घं तदर्धपृथुमानम् ।

क्रोशत्रयोच्चमुच्चैः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥८॥

अर्थ - एक योजन लम्बा, उस से आधा योजन चौड़ा तथा तीन कोश ऊँचा, ऐसा जिन चैत्य-मन्दिर ऊँचे प्रकार से दैदीप्यमान करता विराजमान है, वह श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (८)

એક યોજન લાંબું તેથી અર્ધું પહોળું અને ત્રણ કોશ ઊંચું એવું જિનચૈત્ય જ્યાં ઊંચે પ્રકારે (ઝળઝળાટ કરતું) વિરાજે છે, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૮

यत्र भ्रातृप्रतिमा व्यधाच्चतुर्विंशति जिनप्रतिमाः ।

भरतः सात्मप्रतिमाः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥९॥

अर्थ - जहाँ पर भरतचक्रवर्ती ने अपनी प्रतिमा युक्त अपने ९९ बन्धुओं की प्रतिमा तथा (श्री ऋषभ से लेकर श्री महावीर तक) चौबीसों तीर्थकर भगवन्तों की प्रतिमाओं का निर्माण करवाया, वह श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (९)

ज्यां भरत यकींओ पोतानी प्रतिमा सहित पोताना ८८ भाईओनी प्रतिमाओ अने योवीस तीर्थकरनी प्रतिमाओ निर्माण करावी, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. ८

स्वस्वाकृतिमितिवर्णाङ्क वर्णितान् वर्त्तमानजिनबिम्बान् ।

भरतो वर्णितवानिह-स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१०॥

अर्थ - अपनी-अपनी आकृति प्रमाण, वर्ण और लाञ्छन युक्त वर्तमानकालीन २४ जिनेश्वरों के बिम्ब, जहाँ पर सिंहनिषद्या नामक चैत्य-मन्दिर में श्री भरतचक्रवर्ती महाराजा ने स्थापित किये हैं, वह श्री अष्टापदगिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (१०)

पोतपोतानी आकृति (शरीर) प्रमाण, वर्ण अने लांछन संयुक्त वर्तमान २४ जिनेश्वरोनां बिंबो ज्यां (सिंहनिषद्या नामना चैत्यमां) भरत यकींओ पधराव्यां, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. १०.

सप्रतिमान्नवनवर्तिं, बन्धुस्तूपांस्तनार्हत स्तूपम् ।

यत्रारचयचक्री, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥११॥

अर्थ - जहाँ पर मूर्ति-प्रतिमा युक्त ११ बन्धुओं के ९९ स्तूप तथा प्रभु का एक स्तूप श्री भरतचक्रवर्ती ने निर्माण किया है अर्थात् बनाया है, वह श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (११)

ज्यां प्रतिमा सहित ८८ बंधुओना ८८ स्तूपो तथा ओक प्रभुनो स्तूप भरत यकींओ निर्माण कर्यो, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. ११

भरतेन मोहसिंहं, हन्तुमिवाष्टपदः कृताष्टापदः ।

शुशुभेऽष्टयो जनो यः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१२॥

अर्थ - मोहरूपी सिंह को मारने के लिये समर्थ अष्टापद जैसे जिनके योजन प्रमाण आठ सोपान-पगथिया श्री भरत चक्रवर्ती ने करवाये हैं, बनवाये हैं। इसलिये वह अष्ट-आठ योजन ऊँचा सुशोभित होता है। ऐसा श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (१२)

मोहदृप सिंहने उणवाने समर्थ अष्टापद (आठ पगवाणा जनवर) जेवा जेना (योजन-योजन प्रमाण) आठ पगथियां भरते कराव्यां, तेथी जे आठ योजन ठिंयो शोभे छे, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. १२

यस्मिन्ननेककोटयो, महर्षयो भरतचक्रवर्त्योद्याः ।

सिद्धिं साधितवन्तः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१३॥

अर्थ - श्री भरत चक्रवर्ती इत्यादि अनेक कोटि मुनिवरों ने जहाँ पर सिद्धिपद प्राप्त किया है; ऐसा श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्त्तता है। (१३)

ભરતચક્રી પ્રમુખ અનેક કોટી મુનિવરો જ્યાં સિદ્ધિપદને વર્યા, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૧૩

સગરસુતાગ્રે સર્વાર્થ,-શિવગતાન્ ભરતવંશરાજર્ષીન્ ।

યત્ર સુબુદ્ધિરકથયત્, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૧૪॥

અર્થ - જहाँ પર અનશન કર સર્વાર્થસિદ્ધ નામક વિમાન મેં તથા મોક્ષ મેં ગયે હુએ શ્રી ભરત ચક્રવર્તી કે વંશ કે અસંખ્ય રાજર્ષિયોં કી બાત સુબુદ્ધિ નામક પ્રધાન ને સગરચક્રવર્તી કે પુત્રોં કો કહી હૈ, એસા શ્રી અષ્ટાપદગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ । (૧૪)

જ્યાં અનશન કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમાં અને મોક્ષમાં ગયેલા ભરતવંશના (અસંખ્ય) રાજર્ષિઓની વાત સુબુદ્ધિ પ્રધાને સગરચક્રીના પુત્રોને કહી, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૧૪

પરિસ્વાસાગરમકરન્ત, સાગરાઃ સાગરશયા યત્ર ।

પરિતો રક્ષતિ કૃતયે, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૧૫॥

અર્થ - સાગર જૈસે ગમ્ભીર આશય વાલે, અન સગરચક્રવર્તી કે પુત્રોં ને ગિરિ કી રક્ષા કરને કે લિયે ગિરિ કે ચારોં તરફ સાગર-સમુદ્ર કે જૈસી ગહરી ઓર વિશાલ ખાઈ જહાં પર બનાઈ હૈ । એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ । (૧૫)

(તેથી) સાગર જેવા ગંભીર આશયવાળા તે સગરચક્રીના પુત્રોએ જે ગિરિની ચોમેર (ફરતી) રક્ષા કરવા માટે સાગરના જેવી (ઊંડી અને વિશાળ) ખાઈ નીપજાવી, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૧૫

ક્ષાલયિતુમિવ સ્વૈનો, જૈનો યો ગઙ્ગયાશ્રિતઃ પરિતઃ ।

સન્તતમુલ્લોલકરૈઃ, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૧૬॥

અર્થ - સર્વદા ઊંચે પ્રકારે નાચતે ચપલ તરંગોંરૂપી અપને સુશોભિત હસ્તોં દ્વારા અપના પાપ પ્રક્ષાલન કરને કી અભિલાષા વાલી એસી ગંગા નદી ને શ્રી જિનેશ્વર સમ્બન્ધી જો ગિરિરાજ કા ચારોં તરફ સે આશ્રય કિયા હૈ; એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ । (૧૬)

સદા ઊંચા પ્રકારે નાચતા ચપળ તરંગો ડૂબી પોતાના સુશોભિત હસ્તો વડે જાણે પોતાનું પાપ પ્રક્ષાલન કરવા ઇચ્છતી હોય તેવી ગંગાનદીએ શ્રી જિનેશ્વર સંબંધી જે ગિરિરાજનો ચોમેરથી આશ્રય કર્યો, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૧૬

યત્ર જિનતિલકવાનાદ્, દમયન્ત્યાઽઽપે કૃતાનુરૂપફલમ્ ।

માલ સ્વભાવ તિલકં, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૧૭॥

અર્થ - જહાં પર ચૌબીસ જિનેશ્વરોં કો મણિમય તિલક ચઢાને સે દમયન્તી ને ડસકે યથાર્થ ફલરૂપ ખુદ અપને હી માલ-લલાટ મેં અકૃત્રિમ સ્વાભાવિક તિલક પ્રાપ્ત કિયા હૈ અર્થાત્ ડસ દમયન્તી કા કપાલ સૂર્ય કે સમાન તેજસ્વી બના । એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ । (૧૭)

જ્યાં (ચોવીસે) જિનેશ્વરને (મણિમય) તિલક ચડાવવાથી દમયંતી તેના યથાર્થ ફળ તરીકે પોતાના જ લલાટમાં અકૃત્રિમ-સ્વાભાવિક તિલકને પામી. મતલબ કે તેણીનું કપાળ જ સૂર્ય જેવું પ્રકાશમાન થયું, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૧૭

यमकूपारे कोपात्क्षिपन्नलं वालिनांऽह्निणाऽऽकम्य ।
आरावि रावणोऽरं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१८॥

अर्थ - जिस पर्वत को कोप से सागर-समुद्र में फेंकने की अभिलाषा वाले रावण को बाली नामक मुनि ने अपने पाँव (पग) द्वारा पर्वत को दबाकर तत्काल रुलाया था। ऐसा श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्तता है। (१८)

जे गिरिने कोपथी समुद्रमां ईंकी देवा ईच्छता रावणने वाली नामना मुनिअे पोताना पाद वडे (पर्वतने) दबावीने तत्काण रोवराव्यो, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. १८

भुजतन्त्रया जिनमहकृल्लं ड्केन्द्रोऽवाप यत्र धरणेन्द्रात् ।
विजया मोघां शक्तिं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥१९॥

अर्थ - टूटे हुए वीणा के तार भुजा की नस से बाँध कर वीणा द्वारा जिनेश्वर भगवान् की भक्ति करते हुए रावण ने जहाँ धरणेन्द्र के पास से अमोघ विजया नाम की शक्ति प्राप्त की थी। ऐसा श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्तता है। (१९)

(प्रभु के सम्मुख रानी मन्दोदरी सहित संगीतमय सुन्दर भक्ति करने वाले राजा रावण ने तीर्थकर गोत्र का बंध इसी अष्टापद तीर्थ पर किया था।) (१९)

भुजानी नसथी त्रुटेली तांत बांधेली वीणा वडे प्रभुनी भक्ति करतो रावण जयां धरणेन्द्र पासेथी विजय आपनारी अमोघ विजयाशक्तिने पाभ्यो, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. १९

प्रभुनी सन्मुख राणी मंदोदरी साथे संगीतमय सुंदर भक्ति करना राजा रावणे तीर्थकर गोत्रनो बंध आ अष्टापदतीर्थ पर क्यो उतो.

यत्रारिमपि वसन्तं, तीर्थे प्रहरन् सुखेचरोऽपि स्यात् ।
वसुदेवमिवाविद्यः, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥२०॥

अर्थ - इस तीर्थ पर रहते हुए शत्रु पर प्रहार करते विद्याधर भी वसुदेव की तरह विद्याहीन हो जाता है। ऐसा यह श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्तता है। (२०)

वसुदेवनी जेम जे तीर्थ पर वसता शत्रु पर प्रहार करतो विद्याधर पण विद्याहीन थई जय छे, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. २०.

अचलेऽत्रोदयमचलं, स्वशक्तिवन्दितजिनो जनो लभते ।
वीरोऽवर्णयदिति यं, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥२१॥

अर्थ - अचल उदयवाले इस गिरिवर पर आकर जो भव्यात्मा निज शक्ति द्वारा जिनेश्वरों को वन्दन-नमस्कार करता है, वह इस भव में ही अवश्यमेव अचल मोक्ष को प्राप्त करता है। इस तरह श्री वीर भगवान् ने जिसकी प्रशंसा की है, ऐसा श्री अष्टापद गिरिराज जयवन्ता वर्तता है। (२१)

स्वशक्ति वडे आ गिरिवर उपर आवीने जे जिनोने वादे, ते अवश्य अयण उदय (भोक्ष) ने पाभे, अेवी रीते श्री वीरे जेने वभाएयो छे, ते अष्टापद गिरिराज जयवंत वर्ते छे. २१

चतुरश्चतुरोऽष्ट, दश द्वौ चापाच्यादिदिक्षु जिनबिम्बान् ।
यत्रावन्दत गुणभृत, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥२२॥

અર્થ - દક્ષિણાદિક ચારોં દિશાઓં મેં સ્થાપિત કિયે હુણ ચાર, આઠ, દસ ઓર દો મિલકર ચોબીસ જિનબિમ્બોં કો ચતુર ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામી ને જહાં આકર વન્દના કી હૈ, એસા શ્રી અષ્ટાપદ જયવન્તા વર્તતા હૈ। (૨૨)

દક્ષિણાદિક ચારે દિશાઓમાં સ્થાપેલા ૪-૮-૧૦ અને ૨ મળીને ચોવીસે જિનબિમ્બોને ચતુર ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીએ જ્યાં વંદના કરી છે, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૨૨

પ્રભુભણિતપુન્ડરીકા, ધ્યાનાધ્યયનાત્ સુરોઽન્ન દશમોઽભૂત્।

દશપૂર્વિપુન્ડરીકઃ, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૨૩॥

અર્થ - જિસ પર્વતર પર શ્રી ગૌતમ સ્વામી દ્વારા ઉપદેશ કિયે હુણ પુન્ડરીક અધ્યયન કા પઠન કરને સે તિર્યકજૃંભકદેવ દશપૂર્વધર મેં પ્રધાન એસે દસવેં પદ્ધર શ્રી વજ્રસ્વામી નામવાલે હુણ। એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ। (૨૩)

જે પર્વત ઉપર ગૌતમસ્વામીએ ઉપદેશેલ પુંડરીક અધ્યયનનું પઠન કરવાથી (સાંભળવાથી) તિર્યકજૃંભકદેવ દશપૂર્વધરમાં પ્રધાન એવા દશમા પદ્ધર (વજ્રસ્વામી નામે) થયા, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૨૩

યત્ર સ્તુતજિનનાથો દીક્ષિત તાપસ શતાનિ પચ્ચદશ।

શ્રીગૌતમગણનાથઃ, સ જયત્યષ્ટાપદગિરીશઃ ॥૨૪॥

અર્થ - જિસને જિનેશ્વર દેવોં કી સ્તુતિ કી હૈ, એસે શ્રી ગૌતમ ગણાધિપ ને જહાં પન્દ્રહ સૌ (૧૫૦૦) તાપસોં કો દીક્ષા દી હૈ; એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવન્તા વર્તતા હૈ। (૨૪)

જેમણે જિનેશ્વર પ્રભુને સ્તવ્યા છે, એવા શ્રી ગૌતમ ગણાધિપે જ્યાં પંદરસો તાપસોને દીક્ષા આપી, તે અષ્ટાપદ ગિરિરાજ જયવંત વર્તે છે. ૨૪

इत्यष्टापदपर्वत इव, योऽष्टापदमयश्चिरस्थायी।

व्यावर्णि महातीर्थ, स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥२५॥

અર્થ - આઠ સોપાન (સીદ્ધિયોં) વાલે ઓર ચિરકાલ સ્થાયી રહેવાવાળા શ્રી અષ્ટાપદ પર્વત કા જૈસા વર્ણન સર્વજ્ઞ પ્રભુ ને કિયા હૈ, એસા શ્રી અષ્ટાપદ ગિરિરાજ ઓર શ્રી અષ્ટાપદગિરિ નાયક શ્રી ઋષભદેવ-આદિનાથ ભગવાન્ જયવન્તા વર્તતે હૈ। (૨૫)

આઠ પગથિયાંવાળા અને ચિરકાળ સ્થાયી રહેવાવાળા શ્રી અષ્ટાપદ પર્વતની જેવા સુવર્ણમય અને નિશ્ચલ વૃત્તિવાળા જે સર્વજ્ઞ પ્રભુએ આ મહાતીર્થનું વર્ણન કર્યું છે, તે શ્રી અષ્ટાપદગિરિ અથવા અષ્ટાપદ ગિરિના નાયક શ્રી આદિ દેવપ્રભુ જયવંત વર્તે છે. ૨૫

॥ इतिश्री अष्टापदकल्पः ॥

॥ अष्टापदगिरिकल्प ॥

प्रास्ताविक :

श्री जिनप्रभसूरि कृत विविध तीर्थकल्प ग्रन्थ का ऐतिहासिक और भौगोलिक महत्त्व है। इसमें १४ वीं शताब्दी में विद्यमान जैन धर्म के प्रमुख तीर्थों का विवरण किया गया है। यहाँ अष्टापदगिरिकल्प का मूलपाठ और उसका भाषान्तर दिया है। जिसमें सिंहनिषद्या प्रासाद का अद्भूत वर्णन किया गया है।

अट्टावयदेहपहं भवकरिअट्टावयं नमिय उसहं। अट्टावयस्स गिरिणो जंपेमि समासओं कप्पं॥१॥

अत्थि इहेव जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे दक्षि (क्खि) णभरहद्धमज्झे नवजोअणवित्थिन्ना बारसजोअणदीहा अउज्झा नाम नयरी। सा य सिरिउसभ-अजिअ-अभिनंदण-सुमइ-अणंताइ जिणाणं जम्मभूमी। तीसे अ उत्तरदिसाभाए बारसजोअणेसुं अट्टावओ नाम केलासापराभिहाणो रम्भो नगवरो अट्टजोअणुच्चो सच्छ फालिहसिलामओं, इत्तुच्चिअ लोणे धवलगिरित्ति पसिद्धो। अज्जावि अउज्झापरिसरवत्तिउड्डयकूडोवरि ठिएहिं निम्मले नहयले धवला सिहरपरंपरा तस्स दीसइ। सो पुण महासरोवरघण सरसपायवनिज्झरवारिपूरकलिओ परिपाससं- चरंतजलहरो मत्तमोराइविहगकुलकलयलमुहलो किंनरखेअररमणीरमणिज्जो चेइअवंदणत्थमागच्छंत चारणसमणाइलोगो आलोअमित्तेणं पि खुहापिवासावहरणो आसन्नवत्तिमाणससरोवरविराइओ अ। एअस्स उवच्चयासुं साकेअवासिणो। जणा नाणाविहकीलाहिं कीलंति म्ह। तस्सेव य सिहरे उसभसामी चउदसमभत्तेणं पज्जंकासणट्टिओ अणगाराणां दसहिं सहस्सेहिं समं माहबहुलतेरसीए, अभीइरिक्खे पुणहे निव्वाणमणुपत्तो। तत्थ सामिणो देहं सक्कारियं सक्काइएहिं। पुव्वदिसाए सामिणो चिया, दक्खिणदिसाए इक्खवागुवंसीणं, पच्छिमदिसाए सेससाहूणं। तम्मि चियाठाणतिगे देवेहिं थूभतिगं कयं। भरहचक्कट्टिणा य सामिसक्कारासन्नभूयले जोअणायामो तदद्धपिहुलो तिगाउअसमूसिओ सिंहनिसिज्जा नामधिज्जो पासाओ रयणोवलेहिं वड्डइरयणेण कारिओ। तस्स चत्तारि दुवाराणि फाहिमयाणि। पइदारं उमओ पासेसुं सोलस रयणचंदणकलसा। पइदारं सोलस रयणमया तोरणा। दारे दारे सोलस अट्टमंगलाइं। तेसु दुवारेसु चत्तारि विसाला मुहमंडवा। तेसिं मुहमंडवाणं पुरओ चत्तारि पेक्खामंडवा। तेसिं पेक्खामंडवाणं मज्झभागेसु वइरामया अक्खवाडा। अक्खवाडे अक्खवाडे मज्झभागे रयणसिंहासणं। पत्तेअं पेक्खामंडवाग्गे मणिपीढिआओ। तदुवरि रयणमया चेहअथूभा। तेसिं चेइअथूभाणं पुरओ पत्तेअं पइदिसं महइमहालिआ मणिपीढिआ। तदुवरि पत्तेअं चेइअपायवा। पंचसयधणुप्पमाणाओ चेइयथूभसंमुहीओ सव्वंगरयणनिम्मिआ उसमा वद्धमाणा चंदाणणा वारिसेणा नामिगाओ। पलिअंकासणनिसण्णाओं मणोहराओं सासयणजिणपडिमाओं नंदीसरदीवचेइअमज्झे व हुत्था। तेसिं च चेइअथूभाणं पुरओ पत्तेअं चेइअपायवा। तेसिं चेइअपायवाणं पुरओ पत्तेअं मणिपीढिआओं; तासिं च उवरि पत्तेअं इंदज्झओ। इंदज्झयाणं पुरओ पत्तेअं

नंदापुक्खरिणी त्ति सोवाणा सतोरणा सच्छसीअलजला पुण्णा विचित्तकमलसालिणी मणोहरा दहिमुहाधारपुक्खरिणीनिभा । सीहनिसिज्जामहाचेइअमज्झभागे महइमहालिआ मणिपीढिआ । तीए उवरि चित्तयरणमओ देवच्छंदओ । तदुवरि नाणावणंसुगमओ उल्लोओ । उल्लोअस्स अंतरे पासओ अ वइरामया अंकुसा । तेसु अंकुसेसु ओलंबिया कुंभमिज्जआमलगथूलमुत्ताहलमया हारा । हारपंतेसु अ विमलाओं मणिमालिआओं । मणिमालिआणं पंतेसु वइरमालिआओं । चेइअभितीसु विचित्तमणिमया गवक्खा डज्झमाणागरू धूमसमूहवमालिआ । तम्मि देवच्छंदे रयणमईओं उसभाइचउवीसजिणपडिमाओं निअनिअसंठाण-माण-वण्णघराओ कारियाओ भरहचक्किणा । तत्थ सोलस पडिमाओ!-उसमा-अजिअ-संभव-अभिनंदण-सुमइ-सुपास-सीअल-सिज्जंस-विमल-अणंत-धम्म-संति-कुंधु-अर-नमि-महावीराणां सुवण्णमईओ । मुणिसुव्यय-नेमीणं रायावट्टमईओ । चंदप्पह-सुविहीणं फलिहमईओ । मल्लि-पासनाहाणं वेरुलिअमईओ । पउमप्पह-वासुपुज्जाणं पउमरायमईओ । तासिं च सव्वासिं पडिमाणं लोहिअक्खपडिसेगा, अंकरयणमया नहा । पडिसेगो नाम नहपज्जंतेसु जावयरसु व लोहिअक्खमणिरससेगो जं दिज्जइ । नाही-केसंतभूमी-जीहा-तालु-सिरीवच्छ-चूचुग-हत्थ-पायतलानि तवणिज्जमयाणि । नयणपम्हाणि, कणीणिगाओ, मंसू, भमुहाओ, रोमाणि, सिरकेसा रिट्टरयणमया । उट्टा विट्टुममया । फालिहमया दंता । वयरमईओ सीसघडीओ । अंतो लोहिअक्खपडिसेगाओ, सुवण्णमईओ नासिआओ । लोहिअक्खपडिसेगपंताई अंकमयाइं लोअणाइं । तासिं च पडिमाणं पिट्टे पत्तेअं इक्किक्का रयणमई मुत्ता-पवाल-जाल-कंस-कोरण्ट-मल्लदामं फालिहमणिदंडं सिआयवत्तं धारिंती छत्तहरपडिमा । तासिं च उभयपासे पत्तेअं उक्खित्तमणिचाम- राओ रयणमईओ चमरधारपडिमाओ । पडिमाणं च अग्गे पत्तेअं दो दो नागपडिमाओ, दो दो जकखपडिमाओ, दो दो भूअपडिमाओ, दो दो कुंडधारपडिमाओ कयंजलीओ रयणमईओ सव्वंगुज्जलाओ पज्जुवासिंति । तहा देवच्छंदे चउवीसं रयणघंटाओ, चउव्वीसं माणिककदप्पणा, तहेव ठाणट्टिअदीविआओ सुवण्णमईओ; तहा रयणकरंडगाइं, पुप्फचंगे-रिआओ, लोमहत्थाइं, पडलीओ, आमरणकरंडगाइं, कणगमयाणि, धूवदहणाणि, आरत्तिआणि, रयणमंगलदीवा, रयणभिंगारा, रयणत्थालाणि, तवणिज्जपडिग्गहा, रयणचंदणकलसा, रयणसिंहसणाणि, रयणमयाणि अट्टमंगलाण, सुवण्णमया तिल्लसमुग्गया, कणगमयाणि धूवभंडाणि, सुवण्णमया उप्पलहत्थगा । एअं सव्वं पत्तेअं पडिमाणं पुरओ हुत्था । तं चेइअं चंदकंतसालसोहिअं, ईहामिग-उसभ-मगर-तुरंगम-नर-किंनर-विहग-वाल-रू-सरभ-चमर-गय-वणलयाविचित्तं रयणथं-भसमाउलं, पडागारमणिज्जं, कंचणधयदंडमंडिअं, ओअट्टिअकिंकिणीसद्धमुहलं उवरि पउमरायकलसविराइअं गोसीस चंदणरसपायस (!) लंछिअं । माणिककसालभंजिआहिं विचित्तचिट्ठाहं अहिट्टिअनिअंबं, बारदेसमुत्तओ चंदणरसलि-भयकलसजुअलंकिअं, तिरियं बद्धोअंबिअधूवियसुरहिदामरम्मं, पंचवण्णकुसुमरइयघरतलं, कप्पूरागरूमिगमयधूवधूमं धारियं, अच्छरगणसंकिण्णं, विज्जाहरीपरिअरिअं, अग्गओ पासओ पच्छा य चारूचेइअपायवेहिं मणिपीढिआहिं च विभूसिअं भरहस्स आणाए जहाविहि वट्टइरयणेण निप्पाइअं । तत्थेव दिव्वरयमणसिलामाईओ नवनवइमाऊणं पडिमाओ कारिआओ, अप्पणो अ पडिमा सुस्सूसमाणा करिआ । चेइआओ बाहिं एअं भगवंतस्स उसभसामिणो थूमं, एगूणं च सयं भाउगाणं थूमं कारविंसु । इत्थं गमणागमणेणं नरा पुरिसा मा आसायणं काहिंति ति लोहजंतमया अरक्खगपुरसा कारिआ । तेण तं अगम्मं जायं । गिरिणो अ दंता दंडरयणेणं छिन्ना । अओ सो गिरि अणारो-हणिज्जो जाओ । जोअणंतराणि अ अट्टपयाणि मेहलारूवाणि माणुसअलंघणिज्जाणि कारिआणि । अओ चेव अट्टावओ त्तिनामं पसिद्धं ।

तओ कालक्कमेण चेइअरक्खणत्थं सट्टिसाहस्सीए सगर चक्कवट्टिपुत्ताणं दंडरयणेण पुढविं खणिता बोले(!) सहस्सजोअणा परिहा कया, दंडरयणेण गंगातड विदारिता जलेणं पूरिआ । तओ गंगा खाइअं पूरित्ता, अट्टावयासण्णगा-मनगरपुराइअं पलावेउं पउत्ता । पुणो दंडरयणे आयट्टिअ कुरूणं मज्झे, हत्थिणाउरं दक्खिणेण,

कोसलदेसं पच्छिमेण, पयागं उत्तरेण, कासिदेसस्स दक्खिणेणं, वज्झमज्झे दक्खिणेणं, मगहाणं उत्तरेणं, मग्नईओ कट्टंती सगराइट्ठेण जणहुपुत्तेणं भगीरहकुमारेणं पुव्वसमुद्दमोआरिआ। तप्पभिइ गंगासागरतित्थं जायं।

इत्थेव य पव्वए अट्ट उसभसामिणो नत्तुआ, नवनउई वालु-वलिप्पमुहा पुत्ता य सामिण सद्धिं, एवं अट्टतरसयं एगसमएण उक्कोसोगाहणाए अच्छेरयमूआ सिद्धाट्टु।

इत्थ पव्वए ससत्तीए आरोहुं जो मणुओ चेइयाइं वंदए सो मुक्खं इहेव भवे पाउणइ ति सिरिवद्धमाण सामिणा सयं वण्णिओ एसो। तं सोउं भयवं गोअमसामी लद्धिनिही इमं नगवरमारूढो। चेइआइं वंदित्ता असोगतरूतले वेसमणस्स पुरओ साहूणं तवकिसिअंगत्तणं वक्खाणंतो सयं च उवचिअसरीरो वेसमणस्स- 'अहो ! अन्नहावाई-कारि' ति विअप्पनिवारणत्थं 'पुंडरीयज्झयणं' पण्णविंसु। पुंडरीओ किल पुट्टसरीरो वि भावसुद्धीए सव्वट्ट सिद्धिं गओ। कंडरीओ उण दुब्बलदेहो वि सत्तमपुढवीए। तंच पुंडरीअज्झयणं वेसमणसामाणिणं अवधारिअं गोअममुहाओ सोऊणं। सो अ तुंबवणसन्निवेसे धणगिरिपतीए सुनंदाए गव्भे उववज्जिअ दसपुव्वधरो वइरसामी जाओ। अट्टावयाओ ओअरमाणेणं च गोअमसामिणा कोडिन्न-दिन्न-सेवालितावसा त्तिउत्तर-पंनरससयसंखा दिक्खिया। ते खलु जणपरंपराए इत्थ तित्थे चेइअवंदगो सिवं इहेव पावइ ति वीरवयणं सुच्चा पढम-बीअ-तइअमेहलासुं जहासंखं कोडिन्नाइआ आरूढा अहेसि। तओ परं गंतुमचयंता गोअमसामिं अप्पडिहयमुत्तरंतं दट्टुं विम्हिअ पडिबुद्धा निक्खंता य।

तत्थेव पव्वए भरहचक्कवट्टिपमुहाओ अणेगा महरिसिकोडीओ सिद्धाओ। तत्थेव य सुबुद्धी नाम सगर चक्किमहामच्चो जन्हुभाईणं सगरसुआणं पुरओ, आइच्चजसाओ आरब्भ पंचासलक्खे कोडिसागरोवमकालमज्झे भरह महारायवंससमुब्भूआणं रायरिसीणं चित्तंतरगंडियाए सव्वट्टसिद्धिगइं मुक्खगइं च वाहरित्था।

इत्थेव पव्वए पवयणदेवयानीयाए वीरमईए। चउवीसजिणपडिमाणं भाले सुवण्णमया रयणखचिया तिलया दिन्ना। तओ तीए धूसरीभवं जुगलधम्मिभवं देवभवं च लद्धूण दमयंतीभवे संपत्ते तिमिरपहयरावहारिभालयले साभाविअं तिलयं संजायं।

इत्थेव पव्वए वालिमहरिसी कयकाउस्सगो ठिओ। अह विमाणखलणकुविण दसग्गीवेण पुव्ववेरं सरंतेणं तलभूमिं खणित्ता, तत्थ पविसिअ एअं निअवेरिणं-सह अट्टावयगिरिणा उप्पाडिअ लवणसमुद्रे खिवामि ति बुद्धीए विज्जासहस्सं सुमरिता उप्पाडीओ गिरी। तं च ओहिनाणेण नाउं चेइअरक्खानिमित्तं पायंगुट्ठेण गिरिमत्थयं सो रायरिसी चंपित्था। तओ संकुचिअगतो दसाणणो मुहेण रुहिरं वमंतो आरावं मिल्हित्था। तत्तुच्चिअ रावणु ति पसिद्धो। तओ मुक्को दयालुणा महरिसिणा पाएसु पडित्ता खामित्ता य सट्टाणं गओ। इत्थेव लंकाहिवई जिणाणं पुरओ पिक्खणयं करिंतो दिव्वसेण वीणातन्तीए तुट्टाए मा पिक्खणयरसभंगो होऊ ति निअभुआउह्कारं कट्टित्तुं वीणाए लाइ। अबं (एवं?) भुअवीणावायणए भत्तिसाहसतुट्ठेण धरणिंदेण तित्थवंदणाएण रावणस्स अमोह-विजया सतिरूवकारिणी विज्जा दिन्ना।

तत्थेव पव्वए गोअमसामिणा सिंहनिसिज्जा चेइअस्स दक्खिणदुवारे पविसंतेण पढमं चउणहं संभवाईणं पडिमाओ वंदिआओ; तओ पयाहिणेणं पच्छिमदुवारेसु पासाईणं अट्टणहं; तओ उत्तरदुवारे धम्मईणं दसणहं; तओ पुव्व दुवारे दो चैव उसभ-अजिआणं ति।

जं तित्थमिणमगमं ता फलिह वणगहणसमरवालेहिं। जलपडिबिंबियचेईअज्झयकलसाइं पि जं पिच्छे ॥१॥
भविओ विसुद्धभावो पूआणहवणाइं तत्थ वि कुणंतो। पावइ जत्ताइफलं जं भावोच्चिअ फलं दिसइ ॥२॥
भरहेसरनिम्मिआ चेइअथूमे इहं पडिमजुते। जे पणमंति महंति अ ते धन्ना ते सिरीनिलया ॥३॥
इअ अट्टावयकप्पं जिणपहसूरीहिं निम्मिअं भाव्वा। भाविति निअमणे जे तेसिं कल्लाणमुल्लसइ ॥४॥
अष्टापदस्तवे पूर्व योऽर्थः संक्षिप्य कीर्तितः। विस्तरेण स एवास्मिन् कल्पऽस्माभिः प्रकाशितः ॥५॥

अष्टापदगिरिकल्प (भाषान्तर)

स्वर्ण के समान देह की कान्तिवाले भवरूपी हस्ती के लिए अष्टापद के समान श्री ऋषभदेव को नमस्कार करके अष्टापद गिरि का कल्प संक्षेप में कहता हूँ।

इसी जम्बूद्वीप नामक द्वीप में दक्षिण भरतार्द्ध में भारतवर्ष में नौ योजन चौड़ी और बारह योजन लंबी अयोध्या नामक नगरी है। यही श्री ऋषभ-अजित-अभिनन्दन-सुमति-अनन्तादि जिनेश्वरों की जन्मभूमि है। इस के उत्तर दिशा में बारह योजन पर अष्टापद नामक कैलाश अपर नामवाला रम्य गिरिश्रेष्ठ, आठ योजन ऊँचा, स्वच्छ-स्फटिक शिलामय है। इसी से लोगों में धवल गिरि नाम भी प्रसिद्ध है। आज भी अयोध्या के निकटवर्ती उड्डयनकूट पर स्थित होने पर आकाश निर्मल हो तो उसकी धवल शिखर पंक्तियाँ दीखती हैं। फिर वह महासरोवर, घने रसवाले वृक्ष, पानी के पूर वाले झरनों से युक्त, परिपार्श्व में संचरण करते जलधर, मत्त मोर आदि पक्षियों के कोलाहल युक्त, किन्नर-विद्याधर रमणियों से रमणीक, चैत्यों को वंदन करने के लिए आने वाले चारण-श्रमणादि लोगों के दर्शनमात्र से भूख-प्यास हरण करने वाला, निकटवर्ती मानसरोवर विराजित है। इस पर्वत की तलहटी में अयोध्या-वासी लोग नाना प्रकार की क्रीडाएँ करते हैं।

इसी के शिखर पर ऋषभदेव स्वामी चतुर्दश भक्त से पर्यकासन स्थित, दस हजार अणुगारों के साथ माघी कृष्ण त्रयोदशी के दिन अभिजित नक्षत्र में पूर्वार्द्ध में निर्वाण प्राप्त हुए। (शक्रादि ने वहाँ स्वामी का देह-संस्कार किया। पूर्व दिशा में स्वामी की चिता, दक्षिण दिशा में इक्ष्वाकुवंशियों की और पश्चिम दिशा में शेष साधुओं की थीं। उन तीन चितास्थानों पर देवों ने तीन स्तूप किये। भरत चक्रवर्ती ने स्वामी के संस्कार के निकटवर्ती भूतल पर एक योजन लंबा, आधा योजन चौड़ा, तीन कोश ऊँचा सिंह-निषद्या नामक प्रासाद रत्नोपल-वार्द्धिकि रत्न के द्वारा बनवाया। उसके स्फटिक रत्नमय चार द्वार हैं। उभय पक्ष में सोलह रत्न चंदन कलश हैं। प्रत्येक द्वार पर सोलह रत्नमय तोरण हैं। द्वार-द्वार पर सोलह अष्टमंगल हैं।) उन द्वारों में चार विशाल मुख्य मण्डप हैं। उन मुख्य मण्डपों के आगे चार प्रेक्षामण्डप हैं। उन प्रेक्षामण्डपों के मध्य भाग में वज्रमय (अखाडा) अक्षवाटक हैं। प्रत्येक अखाड़े के बीच में रत्नसिंहासन हैं। प्रत्येक प्रेक्षा-मण्डप के आगे मणिपीठिकाएँ हैं। उनके ऊपर रत्नमय चैत्य-स्तूप हैं। उन चैत्य-स्तूपों के आगे प्रत्येक के प्रतिदिशा में बड़ी विशाल पूजा-मणि-पीठिका हैं। उन प्रत्येक के ऊपर चैत्य वृक्ष है। चैत्य स्तूप के सन्मुख पाँच सौ धनुष प्रमाण वाली सर्वांग रत्न निर्मित ऋषभ-वर्द्धमान-चन्द्रानन-वारिषेण नामक पर्यकासन विराजित मनोहर शाश्वत जिनप्रतिमाएँ, नन्दीश्वर द्वीप चैत्य हैं। उन चैत्य-वृक्षों के आगे मणिपीठिकाएँ हैं। उन प्रत्येक के ऊपर इन्द्र-ध्वजाओं के आगे तोरण और सोपान युक्त, स्वच्छ शीतल जल से पूर्ण, विचित्र कमल शालिनी, मनोहर दधि मुखाधार पुष्करिणी के सदृश नन्दा पुष्करिणी है।

सिंह-निषद्या महाचैत्य के मध्य भाग में विशाल मणिपीठिका हैं। उनके ऊपर चित्र रत्नमय देवच्छंदक हैं। उसके ऊपर नाना वर्ण के सुगम उल्लोच हैं। उल्लोचों के अन्तर पार्श्व में वज्रमय अंकुश हैं। उन अंकुशों से अवलम्बित घड़े में आने योग्य आँवले जैसे प्रमाण के मुक्ताओं के हार हैं। हार-पंक्तियों में विमल मणि-मालिकाएँ हैं। मणिमालिकाओं के नीचे वज्रमालिकाएँ हैं। चैत्य भित्ति में विचित्र मणिमय गवाक्ष हैं, जिनमें जलते हुए अगर-धूप समूह की मालिकाएँ हैं।

उस देवच्छंदक में रत्नमय ऋषभादि चौबीस जिनप्रतिमाएँ अपने-अपने संस्थान, प्रमाण और वर्ण वाली भरत चक्रवर्तीकारित हैं। उनमें सोलह प्रतिमाएँ ऋषभ, अजित, संभव, अभिनन्दन, सुमति, सुपार्श्व, शीतल, श्रेयांस, विमल, अनन्त, शान्ति, कुन्थु, अर, नमि और महावीर भगवान् की स्वर्णमय हैं। मुनिसुव्रत और नेमिनाथ की रातावर्णमय हैं। चन्द्रप्रभ और सुविधिनाथ की स्फटिक रत्नमय हैं। मल्लि और पार्श्वनाथ की वैदूर्यरत्नमय हैं। पद्मप्रभ और वासुपूज्य भगवान् की पद्मरागमय हैं। उन सब प्रतिमाओं के लोहिताक्ष प्रतिषेक पूर्ण अंक रत्नमय नख हैं। नखपर्यन्त जावयर के जैसे लोहिताक्ष मणि रस का जो सिंचन किया जाता है उसे प्रतिषेक कहते हैं। नाभि,

केशान्तभूमि, जिह्वा, तालु, श्रीवत्स, चुचुक, हाथ और पाँवों के तले तपनीय स्वर्णमय हैं। नयनपद्म, कनीनिकाएँ, मंशु, भवें, रोम और शिर के केश अरिष्ट-रत्नमय हैं। ओष्ठ विद्रुममय हैं, दन्त स्फटिकमय हैं, शीर्षघटिका वज्रमय हैं। अन्दर लोहिताक्ष प्रतिषेकवाली स्वर्णमय नासिकाएँ हैं। लोहिताक्ष प्रतिषेक प्रान्त वाले अंकमय लोचन हैं। उन प्रतिमाओं के पृष्ठ भाग में प्रत्येक के एक-एक मुक्ता-प्रवाल-जाल-कंस-कोरंट मल्लदाम वाली, स्फटिक, मणि-रत्न के दण्ड वाली, श्वेत छत्र के धारण करनेवाली, छत्रधर प्रतिमाएँ हैं। उनके दोनों और प्रत्येक उठाए हुए मणिचामरों वाली रत्नमयी चामर-धारिणी प्रतिमाएँ हैं। प्रतिमाओं के आगे दो-दो नागप्रतिमाएँ, दो-दो यक्षप्रतिमाएँ, दो-दो भूतप्रतिमाएँ, दो-दो कुण्डधारिणी प्रतिमाएँ सर्वाङ्गोज्ज्वल रत्नमयी कृताञ्जलि पर्युपासना करती हैं। तथा देवछंदा में चौबीस रत्न घण्टे, चौबीस माणिक्य दर्पण और वैसे ही स्वर्णमयी स्थान स्थित दीपिकाएँ हैं। तथा रत्नकरण्डक पुष्प चंगेरियाँ, लोमहस्त, पटलिकाएँ, आभरणकरण्डक कनकमय हैं। धूपदहनक, आरतियाँ, रत्नमय-मंगलदीप, रत्नमय भुंगार, रत्नमय स्थाल, सोने के प्रतिग्रह, रत्नचन्दन के कलश, रत्नमय सिंहासन, रत्नमय अष्टमङ्गल, स्वर्णमय तेल के डब्बे, कनकमय धूपभाण्ड और स्वर्णमय कमलहस्तक हैं। ये सब प्रत्येक प्रतिमा के आगे होते हैं। वह चैत्य चन्द्रकान्त शाल से शोभित हैं। ईहामृग, वृषभ, मकर, तुरंगम, नर-किन्नर, विहग, वालग, रुरु, शरभ, चमरी, गज, वनलताओं से विचित्रित रत्नस्तम्भों से समाकुल है। स्वर्ण के ध्वजदण्ड मण्डित पताका है। उपरिस्थित किंकिणी शरद से मुखर ऊपर पद्मराग कलश से विराजित और गोशीर्ष चन्दनरस के हस्तकों से लांछित है। विचित्र चेष्टाओं वाली, अधिष्ठित नितम्ब वाली माणिक्य की शालभञ्जिकाएँ, चन्दनरस से लिप्त कलशयुग से अलंकृत द्वारदेश के उभय पक्ष में शोभायमान हैं। तिरछी बाँध के लटकाई हुई धूपित-सुगन्धित सुन्दर मालाएँ, पंचवर्ण कुसुम रचित गृहतल, कर्पूर, अगर, कस्तूरी, धूपधूम-धारित अप्सरागण संकीर्ण, विद्याधरी-परिवृत्त, आगे-पीछे और पार्श्व में चारु चैत्य पादपों, मणिपीठिकाओं से विभूषित भरत की आज्ञा से यथाविधि वार्धकिरत्न के द्वारा निष्पादित है। वहीं दिव्य रत्न-शिलामय ९९ भाइयों की प्रतिमाएँ बनवाईं। सुश्रूषा करती हुई अपनी प्रतिमा भी बनवाईं। चैत्य के बाहर भगवान् ऋषभदेव स्वामी का एक स्तूप और ९९ भाइयों के स्तूप करवाए। मनुष्य लोग यहाँ आवागमन करके आशातना न करें इसलिए लोहयंत्रमय आरक्षक पुरुष बनवाए जिससे वह अगम्य हो गया। पर्वत की चोटियाँ भी दण्डरत्न से तोड़ दीं, अतः वह गिरिराज अनारोहणीय हो गया। योजन-योजन के अन्तर से मेखलारूप आठ सीढियाँ-पदों द्वारा मनुष्यों के लिए अलंघ्य कर दिया। जिससे अष्टापद नाम प्रसिद्ध हो गया।

फिर काल-क्रम से चैत्यरक्षण के निमित्त सगरचक्रवर्ती के साठ हजार पुत्रों ने दण्डरत्न से पृथ्वी को खोद कर सहस्र योजन की परिखा(खाई) की। दण्डरत्न से गंगातट को विदीर्ण कर जल से पूर्ण किया। तब गंगा को खाई में भरने से अष्टापदासन्न ग्राम-नगर, पुरादि डूबने लगे। अतः उसे दण्डरत्न से निकाल कर कुरु देश के बीच से, हस्तिनापुर के दक्षिण से कोशल देश के पश्चिम, प्रयाग से उत्तर, काशी देश से दक्षिण, वत्सदेश में दक्षिण से मगध के उत्तर से नदी का मार्ग काटते हुए सगरादिष्ट जण्डपुत्र भागीरथ कुमार ने पूर्वी समुद्र में उतार दिया। तब से गंगासागर तीर्थ हो गया।

इसी पर्वत पर ऋषभदेव स्वामी के आठ पौत्र, और बाहुबलि-प्रमुख निनाणवें पुत्र भी स्वामी के साथ सिद्ध हुए। इस प्रकार एक सौ आठ उत्कृष्ट अवगाहना से एक समय में आश्चर्यभूत सिद्ध हुए।

श्री वर्द्धमान स्वामी ने स्वयं कहा कि “जो मनुष्य इस पर्वत पर स्वशक्ति से चढ़कर चैत्यों की वन्दना करेगा वह इसी भव में मोक्ष प्राप्त होगा।” यह सुन कर लब्धिनिधान गौतम स्वामी इस पर्वतश्रेष्ठ पर चढ़े। चैत्यों की वन्दना कर अशोक वृक्ष के नीचे वैश्रमण के आगे तप से कृश अंग का वखान करते हुए स्वयं उपचित शरीर वाले अन्यथा वादकारी हैं—ऐसे उसके विकल्प को निवारण करने के लिए पुण्डरीक अध्ययन प्रणीत किया। पृष्ठ देह वाला पुण्डरीक भावशुद्धि से सर्वार्थसिद्ध गया और दुर्बल शरीर वाला कण्डरीक सातवीं नरक गया। यह पुण्डरीक अध्ययन सामानिक देव वैश्रमण ने गौतम स्वामी के मुख से सुनकर अवधारित किया। वे ही तुंबवण

सन्निवेश में धनगिरि की पत्नी सुनंदा के गर्भ में उत्पन्न होकर दश पूर्वधर श्री वज्रस्वामी हुए। अष्टापद से उतरते हुए गौतम स्वामी ने कौडिन्य-दिन्न-सेवालि तापसों को पन्द्रह सौ तीन की संख्या में दीक्षित किया। उन्होंने जनपरम्परा से “इस तीर्थ के चैत्यों की वंदना करने वाला इसी भव में मोक्ष प्राप्त करेगा” - ऐसे वीर-वचनों को सुनकर प्रथम, दूसरी और तीसरी मेखला संख्यानुसार कौडिन्यादि चढ़े और इससे आगे जाने में असमर्थ थे। उन्होंने गौतम स्वामी को अप्रतिहत उतरते देखकर विस्मित हो प्रतिबोध पाया और उनके पास दीक्षित हो गए।

इसी पर्वत पर भरत चक्रवर्ती आदि अनेक महर्षि कोटि सिद्ध हुए। वहीं सगर चक्रवर्ती के सुबुद्धि नामक महामात्य ने जन्हु आदि सगर के पुत्रों के समक्ष आदित्ययश से लेकर पचास लाख कोटि सागरोपम काल में भरत महाराजा के वंश में समुद्भूत राजर्षियों को चित्रान्तर गण्डिका से सर्वार्थसिद्धगति और मोक्ष गए बतलाया है।

इसी गिरिराज पर प्रवचन देवतानीत वीरमती ने चौबीस जिन-प्रतिमाओं के भाल-स्थल पर रत्नजटित स्वर्णतिलक चढ़ाए। उसके बाद धूसरी भव, युगलिया भव और देव भव प्राप्त कर दमयन्ती के भव में अन्धकार को दूर करने वाला भाल-स्थान में स्वाभाविक तिलक हुआ।

इसी पर्वत पर बालि महर्षि कायोत्सर्ग करके स्थित थे। विमानस्खलन से कुपित रावण ने पूर्व वैर को स्मरण कर नीचे की भूमि खोदकर, उसमें प्रविष्ट होकर अपने वैरी सहित अष्टापद गिरि को उठाकर लवण समुद्र में फेंकने की बुद्धि से हजारों विद्याओं का स्मरण कर पर्वत को उठाया। उन राजर्षि ने अवधिज्ञान से यह जान कर चैत्य-रक्षा के निमित्त पेर के अँगूठे से गिरि-शिखर को दबाया। तब इससे संकुचितगात्र वाला दशानन मुंह से रुधिर वमन करते हुए चीखने लगा। जिससे वह रावण नाम से प्रसिद्ध हुआ। जब दयालु महर्षि ने छोड़ा तो वह चरणों में गिरकर क्षमायाचना कर स्वस्थान गया।

यहीं लंकाधिपति ने जिनेश्वरदेव के समक्ष नाटक करते हुए दैवयोग से वीणा की ताँत टूटने पर नाट्य-भङ्ग न हो इस विचार से अपनी भुजा की ताँत काटकर वीणा में जोड़ दिया। इस प्रकार वीणावादन और भक्तिसाहस से सन्तुष्ट धरणेन्द्र ने तीर्थ-वन्दना के लिए आये हुए रावण को अमोघ विजयाशक्ति रूप-कारिणी विद्या दी।

इसी पर्वत पर गौतम स्वामी ने सिंहनिषद्या चैत्य के दक्षिण द्वार से प्रवेश कर पहले संभवनाथ आदि चार प्रतिमाओं को वन्दन किया। फिर प्रदक्षिणा देते हुए पश्चिम द्वार से सुपाश्वादि आठ तीर्थङ्करों को, फिर उत्तर द्वार से धर्मनाथादि दश को, फिर पूर्व द्वार से ऋषभदेव, अजितनाथ-जिनेश्वरद्वय को वन्दन किया।

यद्यपि यह तीर्थ अगम्य है फिर भी जल में प्रतिबिम्बित चैत्य के ध्वज-कलशादि देखता है वह भाव-विशुद्धि वाला भव्य जीव वहाँ ही पूजा न्हवणादि करते हुए यात्रा का फल प्राप्त करता है, क्योंकि भावोचित फलप्राप्ति कही है।

भरतेश्वर से निर्मापित प्रतिमायुक्त इस चैत्य-स्तूपों का जो वन्दन-पूजन करते हैं वे धन्य हैं, वे श्रीनिलय हैं।

श्री जिनप्रभसूरि द्वारा निर्मित इस अष्टापद-कल्प की जो भव्य अपने मन में भावना करते हैं, उनके कल्याण उल्लसित होते हैं। पहले अष्टापद-स्तवन में जो अर्थ संक्षेप से कीर्तन किया है वही हमने विस्तार से इस कल्प में प्रकाशित किया है।

श्री अष्टापद तीर्थ का कल्प समाप्त हुआ, इसकी ग्रन्थ संख्या ११८ है।

॥ पञ्चशतीप्रबोध (प्रबन्ध) सम्बन्धः ॥

प्रस्तावना :

आ ग्रंथना कर्ता श्री शुभशीलगणि છે. આ ગ્રંથ ૪ અધિકારમાં વિભક્ત છે. તેમાં ૬૦૦ થી પણ વધુ કથા-પ્રબન્ધોનો સંગ્રહ છે. અત્રે તેમાં સૌ પ્રથમ દશવિલ શ્રી ગૌતમસ્વામીનો અષ્ટાપદ તીર્થ સાથેનો સંબંધ સંપાદિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રબન્ધપञ्चशती

યુગાદિદેવાદિમવર્ધમાના-ન્તિમાન્ જિનાન્ કેવલિનઃ પરાંશ્ચ ।
 શ્રીપુણ્ડરીકાદિગુરૂન્ યતીંશ્ચ, નમામ્યહં બોધિસમાધિહેતોઃ ॥૧॥
 કિશ્ચિદ્ગુરોરાનનતો નિશમ્ય, કિશ્ચિન્નિજાન્યાદિકશાસ્ત્રતશ્ચ ।
 ગ્રન્થોહ્યયં પञ્ચશતીપ્રબોધ-સમ્બન્ધનામા ક્રિયતે મયા તુ ॥૨॥
 લક્ષ્મીસાગરસૂરીણાં, પાદપદ્મપ્રસાદતઃ ।
 શિષ્યેણ શુભશીલેન, ગ્રન્થ ઇષ વિધીયતે ॥૩॥

(૧) અથ શ્રીગૌતમસ્વામ્યષ્ટાપદતીર્થવન્દનસમ્બન્ધઃ

एकदा श्रीअष्टापदतीर्थनमनफलं श्रीवर्धमानजिनपार्श्वे श्रुत्वा श्रीगौतमस्वामी यदा अष्टापदतीर्थसमीपे गतः तदा तत्रस्थास्तापसा दध्युरेष किं करिष्यतीति, एवं तेषु ध्यायत्सु गौतमस्वामी सूर्यकिरणानवलम्ब्य तीर्थस्योपरि ययौ ।

ત્ર ભરતકારિતપ્રસાદે ચતુર્વિંશતિજિનેન્દ્રાન્ માનપ્રમાણદેહાઽઽકારવર્ણાદિકાન્ અનુક્રમેણ વન્દતે સ્મ^૧ ।

चत्वारि अट्ट दस दोय, वंदिआ जिणवरा चउव्वीसं ।
 परमद्वनिद्विअट्टा, सिद्धा सिद्धिं मम दिसंतु ॥१॥

ત્ર દેવાન્ નમસ્કૃત્ય તીર્થાદુત્તાર યદા તદા ૧૫૦૩ તાપસા ગૌતમસ્વામિવચસા પ્રબુદ્ધાશ્ચારિત્રં જગૃહુઃ । તતઃ શ્રીગૌતમો માર્ગે ચલન્ કસ્માદ્ગ્રામાત્ (કુતશ્ચિદ્ગ્રામાત્) શુદ્ધં ક્ષીરભૃતં પતદ્ગ્રહમાનીય સ્વાહુષ્ઠં તન્મધ્યે ક્ષિપ્ત્વા સર્વાન્ તાપસાન્ ભોજયામાસ । તેષુ જિમત્સુ ગૌતમસ્વામિલબ્ધિં ધ્યાયત્સુ ૫૦૦ તાપસાનાં કેવલજ્ઞાનં જાતમ્ । તતો વર્ત્મનિ શ્રીવર્ધમાનજિનવર્ણનં શ્રુત્વા ૫૦૦ તાપસાનાં કેવલજ્ઞાનં બભૂવ । પ્રભૌ દૃક્પથાગતે ૫૦૩ તાપસાનાં જ્ઞાનમુત્પન્નમ્ । ગૌતમસ્વામી કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિમજાનન્ તાન્પ્રતિ પ્રાહ-પ્રભોઃ પ્રદક્ષિણા દાસ્યન્તે (દીયન્તામિતિ) તતસ્તે પ્રદક્ષિણાં દત્ત્વા યદા કેવલિપર્ષદ્યુપવિષ્ટાઃ તદા ગૌતમઃ પ્રાહ-યે મૂર્ખાસ્તે મૂર્ખા એવ પ્રભું ન વન્દન્તે જલ્પિતા

૧. પ્રતૌ નાસ્તિ

અપિ, તદાવગ્ વર્ધમાનઃ સ્વામી કેવલ્યાશાતનાં મા કુરુ (કાષીઃ), ગૌતમઃ પ્રાહ-ભગવાન્ ! કા કેવલ્યાશાતના ? તતઃ પ્રભુણા તેષાં કેવલજ્ઞાનોત્પત્તિસમ્બન્ધઃ પ્રોક્તઃ, તતો ગૌતમઃ તેષાં પાદાન્ નત્વા ક્ષમયિત્વા ચ પ્રભોઃ પુરઃ પ્રાહ-યેષામહં દીક્ષાં દાસ્યે (પ્રાદામ્) તેષાં કેવલજ્ઞાનં, મમ ન તતઃ તત્સ્વેદં ગૌતમે દધાને પ્રભુઃ પ્રાહ તવાપિ કેવલજ્ઞાનં ભવિષ્યતીતિ ॥૧૧ ॥

પંચશતી પ્રબોધ સંબંધ (ભાષાંતર)

(પ્રબંધ પંચશતી)

યુગાદિદેવ શ્રી આદિનાથથી (આરંભીને) અંતિમ શ્રી વર્ધમાન સ્વામી સુધીના સર્વે જિનેશ્વરોને, બીજા કેવલીઓને, શ્રી પુંડરીક આદિ ગુરુઓને, અને યતિને બોધિ અને સમાધિના હેતુથી હું વંદન કરું છું.

કંઈક ગુરુના મુખથી સાંભળીને કરીને અને કાંઈક પોતાના અને અન્યોના શાસ્ત્રથી પંચશતી પ્રબોધ સંબંધ નામનો આ ગ્રંથ મારા વડે કરાય (રચાય) છે.

લક્ષ્મીસાગરસૂરિનાં ચરણ કમળની કૃપાથી (તેમના) શિષ્ય શુભશીલ વડે આ ગ્રંથ રચાય છે.

(૧) શ્રી ગૌતમસ્વામીનો અષ્ટાપદ તીર્થવંદનનો સંબંધ :

એકવાર શ્રી અષ્ટાપદતીર્થના નમનનું ફળ શ્રી મહાવીરસ્વામી પાસે સાંભળીને શ્રી ગૌતમસ્વામી જ્યારે અષ્ટાપદતીર્થની નજીકમાં ગયા ત્યારે ત્યાં રહેલા તાપસો ધ્યાન કરતાં હતા. આ શું કરશે ? એ પ્રમાણે તેઓ વિચારવા લાગ્યા. ગૌતમસ્વામી સૂર્યના કિરણોનું અવલંબન લઈને તીર્થની ઉપર ગયા.

ત્યાં ભરતે કરાવેલ પ્રસાદમાં (ચોવીશ જિનેશ્વરોને) માન, પ્રમાણ, દેહ, આકાર, વર્ણાદિ યુક્ત અનુક્રમથી વંદન કરે છે.

ચાર, આઠ, દસ ને બે, વંદ્યા જિનવરો ચોવીસ,

(ઓ !) પરમાર્થ-નિષ્ઠિતાર્થો, સિદ્ધો ! સિદ્ધિ મને આપો ॥૧૧॥

ત્યાં દેવોને નમસ્કાર કરીને તીર્થથી ઉતરતા હતા ત્યારે ૧૫૦૩ તાપસો ગૌતમસ્વામીના વચનોથી બોધ પામ્યા અને ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું. ત્યાર પછી શ્રી ગૌતમ માર્ગમાં ચાલતાં કોઈક ગામથી શુદ્ધ ખીરથી ભરેલું પાત્ર ગ્રહણ કરીને પોતાના અંગુઠાને તેની મધ્યમાં બોળીને સર્વે તાપસોને ભોજન કરાવ્યું. તે જમીને ગૌતમસ્વામીની લબ્ધિનો વિચાર કરતાં ૫૦૦ તાપસોને કેવળજ્ઞાન થયું. ત્યાંથી માર્ગમાં જતાં શ્રી વર્ધમાન જિનનું વર્ણન સાંભળીને ૫૦૦ તાપસોને કેવળજ્ઞાન થયું. પ્રભુ દર્શનથી રસ્તમાં જતાં ૫૦૩ તાપસોને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિને નહીં જાણતાં એવા ગૌતમસ્વામીએ તેમનો પ્રભુને પ્રદક્ષિણા દેવા કહ્યું.

ત્યારપછી તે પ્રદક્ષિણાને દઈને જ્યારે કેવલીની પર્યટામાં બેઠા ત્યારે ગૌતમે કહ્યું હે મુખો ! જે મુખા છે તે પ્રભુને વંદન કરતાં નથી. ત્યારે મહાવીરસ્વામીએ કહ્યું હે ગૌતમ ! કેવલીની આશાતના ન કર. ગૌતમ બોલ્યા, હે ભગવાન ! શું કેવલીની આશાતના ? ત્યારે પ્રભુ વડે તેમની કેવલજ્ઞાન ઉત્પત્તિનો સંબંધ કહેવાયો. ત્યારે ગૌતમે તેમના ચરણે નમીને ક્ષમા માંગીને કહ્યું હે પ્રભુ ! જેને હું દીક્ષા આપું તેને કેવલજ્ઞાન થાય છે મને થતું નથી. તેવું ખેદપૂર્વક ગૌતમે પ્રભુને કહ્યું, ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું તને પણ કેવલજ્ઞાન થશે.

पञ्चशतीप्रबोध(प्रबन्ध)सम्बन्धः — प्रबन्धपञ्चशती
(रचना, वि. सं. १५२१)

०८५ अहं युगादिदेवकामिर्वर्मानांतिमाचैकवलिनाःपरांश्च श्रीपुंडरीकादियुक्तयतीश्चनमास्यदेवाधिस्माध्वादाताः १ किंविदुपारा
ननातानिक्वम्पिकिंश्रित्तिज्ञान्यादिकशास्त्रतश्च येषोद्ययंपेवव्रतीप्रबोधसंवेधनामाक्रियामया २ लक्ष्मीसागरसरीगायादपद्यप्रमाद
ताः शिष्येणसुसशीलेनग्रणशविधीयात ३ एकदाश्रीअष्टापदतीर्थनमनफलेश्रीवेदमानजिनयाश्चक्रुञ्चाश्रीगोतमस्वामीयदा अष्टा
पदतीर्थसमीपगतः तदातत्रस्वास्त्यायसादध्यायप्रकिंकरिष्यति एवतपुध्मयशुंगोतमस्वामीसूर्यकिरणानवलब्धतीर्थस्मरणरियायो त
त्र भरतकारितप्रासादवडुर्विचिंतिजिनंज्ञान् मानप्रमाणदहाकारवर्षादि कन्त्र अत्र क्रमेणवदतस्म वत्तारिअष्टदमादायवेदिआा
जिणवरावउबीसं परमद्विदिअहामिधामिदिसमदिमे १ तत्राद वाचनमंक्रत्यतीर्षाडुत्तारयदातदा २५०३तापसागोतमस्वामिवा
चर्षप्रबुद्धाश्चारित्रेइगुडः ततःश्रीगोतमामार्गवलनकस्माश्रम १२शुक्दीरवृत्तपत ५८मानोयुवांगुष्टतम्बोधेद्विज्ञामवैतता
पसारालाजयामासैखडिमशुंगोतमस्वामिलोधिध्मययु ५० ० तापसानोकाकवलडानेहाततावेत्तेनि।श्रीवर्धमानजिनव
र्त्तनेश्रुत्वा ५०० तापसानोकाकवलजानंबचव प्रलोहणश्रागते ५०३ तापसानोजानसुत्यत्रागोतमस्वामीकवलज्ञानायतिमजा
ननतानप्रतिप्राह प्रानाःप्रदक्षिणादास्यत ततस्तत्प्रदक्षिणादत्वा यदा किवल्लिषेष्टप्रविष्टाःतदागोतमःप्राह एवस्वीत्सिरवोणव
प्रचुनेवंदंतजल्पिताअपि तदावगवर्धमानःस्वाकवलयात्रातनोमाकरु गोतमःप्राह नगावक्काकवल्यत्रातना ततःप्रसुणातयोके
वलेज्ञानात्म्यतिमंबंधःप्राक्तः ततागोतमांतयोप्रादाननवाक्षसयिबाच प्रानाःपुराःप्राहाययामदेहीहादास्पतयोकावलज्ञानममना।
ततः स्वदेगोतामदधानप्रचुःप्राह तवपिाकवलज्ञानंनविष्मति।इतिश्रीगोतमस्वाम्यष्टापदतीर्थवेदनसंबंधे ७ १ एकदाश्रीजिन
प्रसस्तरयाःपीपाजसुरत्राणेनस्मगाणीकुर्वःणाउपविष्टाः तदातत्रमलाकाकाआगताः एकनेसुत्तागाकुनेनहाटपिकाअकागान
ञ्जलिता सावतत्रतिराभरातास्त्रो सुरत्राणाःश्रीजिनप्रसस्तरिसंसुखंप्रख्याद आस्यमददाश्चर्यहरिःप्राहवर्ध ततःसृशितात्रेबक्षसिता तताः।

A-संज्ञकप्रति, छाणी(वडोदरा)ना श्रीजैन श्रे. ज्ञानमंदिरना उपा. श्रीवीरविजयजी-
शास्त्रसंग्रहनी प्रतिना प्रथम पृष्ठनी प्रतिकृति.

॥ प्रतिक्रमण सूत्र - प्रबोधटीका ॥

जगचिंतामणि-सुत्तं

प्रस्तावना :

प्रबोधटीका ग्रंथમાં पंच प्रतिक्रमण सूत्रोनुं विशिष्ट-विवरण करवामां आव्युं छे. धीरजलाल टोकरशी कृत आ ग्रंथमां जगचिंतामणि मूल सूत्र तथा तेना विवेचनमां अष्टापद विषयक विविध माहिती उपलब्ध थाय छे. अत्रे मात्र अष्टापद विषयक माहिती ज संपादित करवामां आवी छे.

(प्रभात-चैत्यवन्दनम्)

जगचिंतामणि चैत्यवन्दन

इच्छाकारेण संदिसह भगवन् ! चैत्यवन्दन करुं । इच्छं ।

(१) मूलपाठ :

जगचिंतामणि ! जगह नाह^१ ! जग-गुरु ! जग-रक्खण !,
जग-बंधव ! जग-सत्थवाह ! जग-भाव-विअक्खण ! ।
अट्टावय-संठविअ-रूव ! कम्मट्ट-विणासण !,
चउवीस^२ पि जिणवर ! जयंतु^३ अप्पडिहय-सासण^४ ! ॥१॥*

(पाठनोध - चैत्यवन्दन करनारे आमांना प्रथम वाक्य द्वारा गुरुनो आदेश मागवानो होय छे. ते आदेश मणतां, अथवा मणेलो मानीने इच्छं पद द्वारा तेनो स्वीकार सूचववानो होय छे. आ आदेश-वाक्यमां संस्कृत 'भगवन्!' पद केटलेक स्थणे वपराय छे, तथा चैत्यवन्दन करुं. ओवी भाषा पाछणनी केटलीक पोथीओमां जेवामां आवे छे.

* उर कमांक उवाणी पोथीमां मात्र 'जं किंचि' न् उल्लेख छे के जेने अन्य पोथीओमां छठी गाथा गलेली छे.

आ कमांक ४वाणी मात्र पलेली अने 'जं किंचि' वाणी गाथा न् नजरे पडे छे.

इ कमांक २, ५ अने ६वाणी पोथीओमां आ सूत्रनी बीछ, पलेली अने छठी गाथा 'नमस्कार' नामना सूत्र तरीके कम्मट्ट आवेली छे, जेनो उल्लेख कमांक २-वाणी पोथीमां श्रीतरुणप्रभसूरिअे पत्र ४८ उपर करेलो छे.

ई कमांक १२, १६वाणी पोथीओमां ४थी तथा ५थी गाथाओ नजरे पडती नथी.

उ कमांक ११, १६, २३, २५वाणी पोथीओमां तथा ओगणीसमी सदीमां लभायेली पोथीओमां ६ गाथावाणो पाठ मणे छे.

१. आ स्थणे जगन्नाह पाठ प्रचारमां छे, परंतु प्राचीन पोथीओमां— कमांक ४, ५, ६, ११, १६, १६, २३, २५ वगैरेमां जगह-नाह ओवो पाठ न्नेवाय छे. आ पाठ छंद तथा मात्रामेणनी नजरे वधारे योग्य लागे छे.
२. आ स्थणे चउवीसं पि ओवो पाठ प्रचारमां छे, परंतु प्राचीन पोथीओमां—कमांक ४, ६, ११, १६, १६, २३ वगैरेमां चउवीसं वि पाठ न्नेवामां आवे छे, जे भाषा तथा छंदना मात्रामेणनी दृष्टिअे पण अधिक योग्य छे.
३. आ स्थणे केटलीक पोथीओमां 'जयंति' अने 'जयंत' ओवा पाठो न्नेवामां आवे छे, परंतु जिनवरोना संबोधननी साथे जयंतु क्रियापद विशेष बंधनेसतुं होवाथी तथा प्राचीन पोथीओमां तेवो पाठ मणी आवतो होवाथी ते पाठ राखवामां आव्यो छे.
४. आ प्रथम पद्य पतरगरुणनां अने विधिपक्षनां प्रतिक्रमणसूत्रमां जेवामां आवतुं नथी. जोके श्रीतरुणप्रभायार्ये निर्दिष्ट करेला 'कर्मभूमि-नमस्कार'नी बीछ गाथा तरीके ते प्राचीन पोथीओमां जोई शक्य छे. पोथी ६ जे अंचलगरुणनी छे, तेमां पण उ पद्यवाणुं 'नमस्कारसूत्र' आपेलुं छे. आ गाथा तेमां नजरे पडे छे.

* गाथा-१ 'रोलाछंद'मां छे.

કમ્મભૂમિહિં કમ્મભૂમિહિં^૩ પઢમસંઘયણિ,
 ઉક્કોસય^૬ સત્તરિસય^૭, જિણવરાણ વિહરંત લબ્ભઇ;
 નવકોઢિહિં કેવલીણ, કોઢિસહસ્સ નવ સાહુ ગમ્મઇ।
 સંપઇ જિણવર વીસ મુણિ, બિહું (હિં) કોઢિહિં વરનાણિ^૮,
 સમણહ કોઢિ-સહસ્સ દુહ^૯ થુણિજ્જઇ^{૧૦} નિચ્ચ વિહાણિ ॥૨॥*

જયઝ સામિય ! જયઝ સામિય^{૧૧} ! રિસહ ! ^{૧૨}સત્તંજિ,
 ઝજ્જિંતિ પહુ-નેમિજિણ ! જયઝ વીર^{૧૩} ! સચ્ચઝર-મંઢણ !;
 ભરૂઅચ્છહિં મુણિસુવ્વય ! મહુરિ પાસ ! દુહ-દુરિઅ-ખંઢણ !
 અવર વિદેહિં તિત્થયરા, ચિહું દિસિ વિદિસિ જિં કે વિ,
 તીઆણાગય-સંપઇય^{૧૪}, વંદઝં જિણ સવ્વે વિ^{૧૬} ॥૩॥

સત્તાણવઇ-સહસ્સા, લક્ખા છપ્પન્ન અટ્ટકોઢીઓ ।
 બત્તીસ-સય-બાસીયાઇં, તિઅલોણ ચેઇણ વંદે ॥૪॥*

પન્નરસ-કોઢિ-સયાઇં, કોઢી બાયાલ લક્ખ અઢવન્ના ।
 છત્તીસ સહસ અસીઇં, સાસય-બિંબાઇં પળમામિ ॥૫॥*

પાઠનોંધ ચાલુ :

૫. કેટલીક પોથીઓમાં ‘કમ્મભૂમિહિં’ એક જ વાર લખેલું જણાય છે, પણ છંદની દષ્ટિએ તે બરાબર નથી. એટલે નકલ કરવામાં સ્ખલના થઈ હોય તેમ સંભવે છે.
૬. અહીં કેટલીક પોથીઓમાં ‘ઉક્કોસઝ’, ‘ઉક્કોસઇં’, એવા પાઠો પણ ભેવામાં આવે છે.
૭. કેટલીક પોથીઓમાં ક્રમાંક ૫, ૬, ૧૬, ૨૩ વગેરેમાં ‘સત્તરિસઝ’ પાઠ નજરે પડે છે.
૮. કેટલીક પોથીઓમાં ‘દુ કોઢિ વરનાણ’ એવો પાઠ પણ ભેવામાં આવે છે, તો કેટલીક પોથીઓમાં ‘બિહું-કોઢિહિં વરનાણ’ પાઠ જણાય છે, પરંતુ વસ્તુછંદના અનુપ્રાસનો ખ્યાલ કરતાં અહીં આ પાઠ સ્વીકારેલો છે.
૯. ‘સહસ્સ દુઝ’ પાઠાંતર.
૧૦. કેટલીક પોથીઓમાં ‘થુણિજ્જિઝ’ એવો પાઠ પણ મળે છે.
૧૧. ‘સામી’, ‘સામીવ’ પાઠાંતર. ૧૨. ‘સિત્તજિ’, ‘સેત્તજિ’ પાઠાંતર.
૧૩. ‘સચ્ચઝરિ-મંઢણ’ પાઠાંતર. ૧૪. ‘ભરૂઅચ્છિહિં’ પાઠાંતર.
૧૫. ‘સંપઈ’, ‘સંપય’ પાઠાંતર.
૧૬. ભાંડારકર ઓરિયન્ટલ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટ પૂનાની પ્રતિ નં. પ્ર-૧-૧૭ - ૭૪૮ / ૧૨૭૦(૨) / ૧૮૮૭-૯૧માં (ડી.સી.જે એમ વૉલ્યુમ) આ પદ પાઠાંતર સાથે નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે ભેવામાં આવે છે:

“જયઝ સામિઝ રિસહુ સેત્ત (ત્તું) જિ,
 ઝજ્જિંતં પહુ- નેમિજિણુ, જયઝ વીરૂ મોહેર-મંઢણુ;
 ભરવટ્ઠિ મુણિસુવ્વઝ, મહુર પાસુ દુહ-વંઢ-વંઢણુ।
 અવર વિદેહ વિ તિત્થ ય સુવ(રૂચ) હુ દિસિ વિદિસિ જિ કે વિ
 તિ (તી) ય અણાગય સંપયઇ વંદિઝ જિણ સવ્વે વિ ॥૧॥”

* જાથા -૨-૩ ‘વસ્તુછંદ’માં છે.

* જાથા-૪-૫ ‘ગાહાછંદ’ માં છે.

(૨) સંસ્કૃત છાયા :

જગચ્ચિન્તામણયઃ ! જગતાં નાથાઃ ! જગદ્ગુરવઃ ! જગદ્રક્ષણાઃ !
 જગદ્બન્ધવઃ ! જગત્-સાર્થવાહાઃ ! જગદ્ભાવ-વિચક્ષણાઃ ! ।
 અષ્ટાપદ-સંસ્થાપિત-રૂપાઃ ! કર્માષ્ટક-વિનાશનાઃ !
 ચતુર્વિંશતિર્ અપિ જિનવરાઃ ! જયન્તુ અપ્રતિહત-શાસનાઃ ! ॥૧॥

કર્મભૂમિષુ કર્મભૂમિષુ પ્રથમસંહનનિનામ્,
 ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્તતિશતં જિનવરાણાં વિહરતાં લભ્યતે;
 નવકોટ્યઃ કેવલિનાં કોટિસહસ્રાણિ નવ સાધવઃ ગમ્યન્તે ।
 સમ્પ્રતિ જિનવરાઃ વિંશતિઃ, મુનયઃ દ્વે કોટી વરજ્ઞાનિનઃ,
 શ્રમણાનાં કોટિસહસ્રદ્વિકં સ્તૂયતે નિત્યં વિભાતે ॥૨॥

જયતુ સ્વામિન્ ! જયતુ સ્વામિન્ ! ઋષભ ! શત્રુઙ્ગયે,
 ડ્ગ્ગયન્તે પ્રભુનેમિજિન ! જયતુ વીર ! સત્યપુર-મણ્ડન !
 ભૃગુકચ્છે મુનિસુવ્રત ! મથુરાયાં પાર્શ્વ ! દુઃખ-દુરિત-ખણ્ડણ ! ।
 અપરે વિદેહે તીર્થકરાઃ ચતસૃષુ દિક્ષુ વિદિક્ષુ યે કેઽપિ,
 અતીતાનાગત-સામ્પ્રતિકાન્ વન્દે જિનાન્ સર્વાનપિ ॥૩॥

સપ્તનવતિં સહસ્રાણિ લક્ષાણિ ષટ્પચ્ચાશતમ્ અષ્ટકોટીઃ ।
 દ્વાત્રિંશત્શતં દ્વયશીતિં ત્રૈલોક્યે ચૈત્યાનિ વન્દે ॥૪॥

પચ્ચદશકોટિશતાનિ કોટીઃ દ્વિચત્વારિંશતં લક્ષાણિ અષ્ટપચ્ચાશતમ્ ।
 ષટ્ત્રિંશતં સહસ્રાણિ અશીતિં શાશ્વત-બિમ્બાનિ પ્રણમામિ ॥૫॥

(૩) સામાન્ય અને વિશેષ અર્થ :

વિ.સં. ૧૯૦૦ના પૂર્વાર્ધમાં કવિરાજ શ્રી પદ્મવિજયજીએ સ્તવનમાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ કર્યો છે.
 “જગ-ચિંતામણી તિહાં કર્યું, મારા વહાલાજી રે...” વગેરે ઉલ્લેખો મળે છે.

જગ-ચિંતામણિ !-(જગચ્ચિન્તામણયઃ)-જગતમાં ચિંતામણિરત્ન-સમાન !

જિનવર ના વિશેષણ તરીકે આ પદ સંબોધનનું બહુવચન છે, તે જગ અને ચિંતામણિ એ બે પદોથી બનેલું છે. તેમાં ‘જગત’નો અર્થ જગત્, દુનિયા, વિશ્વ, લોક, સંસાર કે પ્રાણીસમૂહ થાય છે અને ચિંતામણિ નો અર્થ ચિંતનમાત્રથી ઈષ્ટ ફલને આપનારું એક જાતનું રત્ન થાય છે. અહીં શ્રીજિનેશ્વર દેવોને ચિંતામણિરત્ન-સમાન કહેવાનું કારણ એ છે કે જેમના હૃદયમાં તે વિરાજમાન હોય છે, તેઓ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે અને તેને લીધે તેમનાં સઘળાં મનોવાંછિત કાર્યો પૂર્ણ થાય છે તથા પરંપરાએ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જગહ નાહ !-(જગતાં નાથાઃ!)- જગતના નાથ, જગતના સ્વામી !

નાહ— નાથ, સ્વામી, ધણી, રક્ષણ કરનાર, આશ્રય આપનાર કે યોગ-ક્ષેમ કરનાર (ન મળેલી વસ્તુ મળે, તે યોગ કહેવાય છે અને મળેલી વસ્તુનું રક્ષણ થાય તે ક્ષેમ કહેવાય છે.) શ્રી જિનેશ્વરદેવો સાચા અર્થમાં જગતના નાથ છે કારણ કે જે જીવો હજી ધર્મમાર્ગમાં જોડાયેલા નથી, તેમને તેઓ ધર્મમાર્ગમાં જોડે છે અને જેઓ ધર્મમાર્ગમાં જોડાયેલા છે, તેમનું તેઓ ઉપદેશ આદિ દ્વારા રક્ષણ કરે છે.

નાથ-શબ્દની હૃદયંગમ ચર્ચા માટે જુઓ શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું મહાનિર્ગથીય નામનું ૨૦મું અધ્યયન.

જગ-ગુરુ !-(જગદ્-ગુરવઃ !)-સમસ્ત જગતના ગુરુ ! જગતને આત્મ-હિતનો ઉપદેશ કરનારા !

ગુરુ— શબ્દના સામાન્ય અને વિશેષ અર્થ માટે જુઓ સૂત્ર બીજું.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ સકળ જીવોને ઉદ્દેશી સર્વ કોઈનું કલ્યાણ થાય એવો એકસરખો હિતોપદેશ કરે છે, એટલે તેઓને જગ-ગુરુ જેવા વાસ્તવિક વિશેષાણથી સંબોધન કરવામાં આવે છે.

જગ-રક્ષણ ! (જગદ્-રક્ષણાઃ !)- હે જગતના રક્ષક ! જગતનું રક્ષણ કરનારા !

હિંસા અને પ્રતિહિંસા વડે જગતનો-જગતની શાંતિનો નાશ થાય છે, જ્યારે અહિંસા અને અભયદાન વડે જગતનું જગત-શાંતિનું રક્ષણ થાય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવો પોતાની અતિશયવાળી વાણીમાં અહિંસા અને અભયદાનની પ્રચંડ ઉદ્દ્યોષણા કરતા હોવાથી તેઓ જગદ્-રક્ષક કહેવાય છે અથવા તો જગતના જીવોને તેઓ કર્મ-બંધનમાંથી છોડાવે છે; એટલે પણ તેઓ જગદ્-રક્ષક તરીકે સંબોધાય છે.

જગ-બન્ધવ ! (જગદ્-બન્ધવ !)- જગતના બંધુ ! જગતના હિતૈષી !

બન્ધુ - એટલે બાન્ધવ. અર્થાત્ ભાઈ, નિકટવર્તી સ્વજન, પિતરાઈ કે સગાં-વહાલાં. સામાન્ય રીતે જે કોઈ હિતૈષી હોય તે માટે પણ એ જ શબ્દ વપરાય છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવ જગતના પરમહિતૈષી છે, કારણ કે તેઓ કોઈ પણ જાતનો સ્વાર્થ રાખ્યા વિના પરમહિતનું રહસ્ય પ્રકાશે છે અને તેથી જગતના જીવોનું કલ્યાણ થાય છે.

જગ-સત્થવાહ !-(જગત્-સાર્થવાહાઃ !)-જગતના સાર્થવાહ ! જગતના નેતા ! જગતને ઈષ્ટ સ્થળે (મોક્ષે) પહોંચાડનાર !

સાર્થ- એટલે ઈષ્ટ સ્થળે પહોંચવા ઈચ્છતો મુસાફરોનો સમૂહ કે કાફલો; તેને વહન કરનાર, તેની સર્વ પ્રકારે સારસંભાળ કરનાર જે અગ્રણી, આગેવાન કે નાયક હોય, તે સાર્થવાહ કહેવાય છે. મતલબ કે જે સાર્થ-નાયક સાર્થને યોગ્ય રસ્તે લઈ જાય છે, ઈષ્ટ સ્થળે પહોંચાડે છે, તે સાર્થવાહ કહેવાય છે. શ્રીજિનેશ્વરદેવ જગતના જીવોને પોતાના સમર્થ નેતૃત્વ નીચે ધારેલા સ્થળે એટલે કે મોક્ષપુરીએ લઈ જાય છે, તેથી તેઓ જગ-સત્થવાહ કહેવાય છે.

જગ-ભાવ-વિઅક્ષણ !-(જગદ્-ભાવ-વિચક્ષણાઃ !)- જગતના સર્વ ભાવોને જાણવામાં તથા પ્રકાશવામાં નિપુણ ! ભાવ શબ્દ જુદા જુદા અર્થોમાં વપરાય છે. જેમ કે અસ્તિત્વ, પ્રકૃતિ, સ્વભાવ, પદાર્થ, પર્યાય, ઈરાદો, વૃત્તિ, લાગણી, તાત્પર્ય, અભિપ્રાય, ચેષ્ટા, અભિનય, હેત, પ્રીતિ, આસ્થા, કિંમત, દર, સ્થિતિ, સ્વરૂપ, વગેરે. તેમાંથી પદાર્થ અને પર્યાય અર્થો અહીં ઉપયુક્ત છે. પદાર્થ એટલે દ્રવ્ય. પર્યાય એટલે પદાર્થની નિરંતર પલટાતી અવસ્થા. સમય, શક્તિ વગેરેની અપેક્ષાએ તે અનંત પ્રકારની હોય છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ સર્વજ્ઞ હોવાથી જગતના તમામ પદાર્થોના સર્વ ભાવો-પર્યાયો બરાબર જાણે છે અને યોગ્યની આગળ પ્રકાશિત કરે છે. તેથી તેઓ જગ-ભાવ-વિઅક્ષણ કહેવાય છે.

અઢ્ઢાવય-સંઠવિઅ-રૂવ !-(અષ્ટાપદ-સંસ્થાપિત-રૂપાઃ !)- અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર જેમની પ્રતિમાઓ સ્થાપન થયેલી છે તેવા !

પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન પોતાનો મોક્ષકાલ નજીક આવેલો જાણીને દસ હજાર મુનિવરો સાથે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ગયા હતા અને ત્યાં ચતુર્દશભક્ત એટલે છ ઉપવાસની તપશ્ચર્યા-

પૂર્વક પાદપોપગમન અનશન કરીને નિર્વાણપદને પ્રાપ્ત થયા હતા. આ સ્થળે દેવોએ રત્નના ત્રણ સ્તૂપ કર્યા હતા.*

અષ્ટાપદ પર્વત કૈલાસ હોવાનો અભિપ્રાય કલિકાલ-સર્વજ્ઞ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે અભિધાનચિંતામણિના યોથા ભૂમિકાંડમાં કર્યો છે :

‘રજતાદ્રિસ્તુ કૈલાસોઽષ્ટાપદઃ સ્ફટિકાચલઃ ॥૧૪॥’

શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ અષ્ટાપદગિરિ-કલ્પમાં તે જ અભિપ્રાયનું સમર્થન કરેલું છે. ‘ત્રીસે અ ઉત્તરદિસાભાણે બારસજોઅણેસું અટ્ટાવઓ નામ કેલાસાપરાભિહાણો રમ્મો નગવરો અટ્ટ જોઅણુચ્ચો*’ તે (અયોધ્યા નગરી) ની ઉત્તર દિશાએ બાર યોજન દૂર અષ્ટાપદ નામનો રમ્ય પર્વતરાજ આવેલો છે, જેની ઊંચાઈ આઠ યોજન છે અને જેનું અપરનામ કૈલાસ છે; આ જ અભિપ્રાયનું વિશેષ સમર્થન ન્યાયાંભોનિધિ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયાનંદસૂરીશ્વરજીએ જૈનતત્ત્વાદર્શના ઉત્તરાર્ધમાં કરેલું છે. તેના એકાદશ પરિચ્છેદમાં જણાવ્યું છે કે :-

શ્રીઋષભદેવજીકા કૈલાસ પર્વતકે ઉપર નિર્વાણ હુઆ..... જબ ભરતને કૈલાસ પર્વતકે ઉપર સિંહનિષદ્યા નામા મંદિર બનાયા, ઉસમેં આગે હોનેવાલે તેઈસ તીર્થકરોંકી ઓર શ્રીઋષભદેવજીકી અર્થાત્ ચૌવીસ પ્રતિમાકી સ્થાપના કી. ઓર દંડરત્નસે પર્વતકો એસા છીલા કિ જિસ પર કોઈ પુરૂષ પર્ગોસે ન ચઢ સકે. ઉસમેં આઠ પદ (પગથિયે) રક્ષે. ઈસી વાસ્તે કૈલાસ પર્વતકા દૂસરા નામ ‘અષ્ટાપદ’ કહતે હૈ. તબસે હી કૈલાસ મહાદેવકા પર્વત કહલાયા. મહાદેવ અર્થાત્ બડે દેવ, સો ઋષભદેવ. જિસકા સ્થાન કૈલાસ પર્વત જાનના (પૃ. ૪૦૯-૪૧૦)

હાલની ભૂગોળ પ્રમાણે કૈલાસ પર્વત હિમાલયના તિબેટ દેશમાં માનસરોવરની ઉત્તરે ૨૫ માઈલ પર આવેલો છે, જેને ત્યાંના લોકો કંગરીપો કહે છે. આ પર્વતનું શિખર બારે માસ બરફથી છવાયેલું રહે છે; એટલે તે રજતાદ્રિ કે સ્ફટિકાચલનું નામ સાર્થક કરે છે. ત્યાંનું હવામાન ઘણું જ ઠંડું અને તોફાની હોવાથી તેના પર આરોહણ કરવું એ ઘણું જ કઠિન ગણાય છે. આજ સુધીમાં અનેક સાહસિક પ્રવાસીઓએ તેના પર અમુક ઊંચાઈ સુધી આરોહણ કર્યું છે અને તે સંબંધી બને તેટલી પ્રામાણિક હકીકત મેળવવાની કોશિશ કરેલી છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં એવા ઉલ્લેખો મળે છે કે જે ચરમ-શરીરી હોય અર્થાત્ તે જ ભવમાં મોક્ષે જનાર હોય, તે જ તેની યાત્રા કરી શકે છે. તે માટે શ્રીઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની નિર્ચુકિતમાં કહ્યું છે કે- ‘ચરમ-સરીરો સાહૂ આરૂહઙ નગવરં, ન અત્રો ત્તિ’ (અ. ૧૦ ગાથા ૨૮૦) અર્થાત્ જે સાધુ ચરમ-શરીરી હોય તે જ નગવર એટલે અષ્ટાપદ-પર્વત પર ચડી શકે છે, અન્ય નહિ. આ બાબતનો ઉલ્લેખ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષ ચરિત્રના દસમા પર્વના નવમા સર્ગમાં આ પ્રમાણે કરેલો છે :-

‘યોઽષ્ટાપદે જિનાન્ નત્વા, વસેદ્ રાત્રિં સ સિધ્યતિ.’

જે અષ્ટાપદ-પર્વત પર રહેલી જિન-પ્રતિમાએને વંદન કરીને ત્યાં એક રાત્રિ ગાળે છે, તે સિદ્ધ થાય છે, શ્રીગૌતમસ્વામીએ ચરણલબ્ધિ વડે આ તીર્થની યાત્રા કરીને તથા ત્યાં એક રાત્રિ પસાર કરીને પોતાના ચરમ-શરીરીપણાની ખાતરી કરી હતી એવો વૃદ્ધવાદ છે.

વિ.સં. ૧૭૫૧માં શ્રી જિનવિજયજીએ રચેલા ખડ્ગવશ્યક-બાલાવબોધમાં ‘ચત્તારિ-અટ્ટ-દસ-

* જુઓ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ-સૂત્ર ૩૩.

* વિવિધ તીર્થકલ્પ સિં. જૈ.ગ્રં.પૃ.૯૧.

દોય'ના વિવેચનમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીજી અષ્ટાપદ ઉપર ગયા ત્યારે ઉક્ત ક્રમ મુજબ જગચિંતામણિની બે ગાથાની ચૈત્યવંદના કરી હતી.

શ્રીવસુદેવહિંડીના ૨૧મા લંબકમાં અષ્ટાપદ સંબંધી બે ઉલ્લેખો આવે છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે આ પર્વત વૈતાલ્ય પર્વત સાથે જોડાયેલો છે અને ઊંચાઈમાં આઠ યોજન ઊંચો છે, તથા તેની તળેટીમાં નિચડી નામની નદી વહે છે.

અષ્ટાપદ પર્વત કોશલદેશની સીમા પર કે તેની નજીક આવેલો હોવો જોઈએ, તેમ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિના નીચેના ઉલ્લેખ પરથી સમજાય છે :

“દસહિં રાયવરસહસ્સેહિં સદ્ધિ સંપરિવુદે વિણીઅં રાયહાણિં મજ્ઞેણ ણિગ્ગચ્છડ્ડ, (ણિગ્ગચ્છિં)ત્તા મજ્ઞદેસે સુહંસુહેણ વિહરડ્ડ, (વિહરિ)ત્તા જેણેવ અટ્ટાવયપવ્વતે તેણેવ ઉવાગચ્છડ્ડ.”

ભરત ચક્રવર્તીનો આ અધિકાર છે. ભરત ચક્રવર્તી દસ હજાર રાજાઓથી પરિવૃત્ત થઈને વિનીતા નામની રાજધાનીની મધ્યમાંથી નીકળીને મધ્યદેશમાં કોશલદેશની મધ્યમાં (મધ્યદેશે-કોશલદેશસ્ય મધ્યે ટી૦) વિચરે છે અને ત્યાંથી જ્યાં ‘અષ્ટાપદ’ પર્વત આવેલો છે, ત્યાં જાય છે.

વળી, સગર ચક્રવર્તીના જન્મક્રમ આદિ સાઠ હજાર પુત્રો, એ પર્વતની આસપાસ ખાઈ ખોદાવીને તેમાં ગંગાનદીનું જલ લઈ જાય છે અને તેમ કરતાં મરણ પામે છે તથા પાછળથી સગર ચક્રવર્તીનો પૌત્ર ભગીરથ ત્યાં જઈને ગંગાનદીને દંડ વડે આકર્ષે છે અને તેથી તે (ગંગાનદી) કુરુદેશના મધ્ય ભાગથી, હસ્તિનાપુરની દક્ષિણથી, કોશલદેશની પશ્ચિમથી, પ્રયાગની ઉત્તરમાં, કાશીના દક્ષિણમાં અને અંગ તથા મગધદેશની ઉત્તર તરફ થઈને પૂર્વસાગરમાં ભળી જાય છે, જ્યાં તે ગંગા-સાગર તરીકે ઓળખાય છે અને ભગીરથના નામ પરથી તેનું નામ ભાગીરથી પડે છે. તે આખી વાત અષ્ટાપદને ગંગાનદીના મૂળ સાથે સંબંધ હોય તેમ જણાવે છે. પૂર્વકાલે કોશલદેશનો વિસ્તાર મોટો હતો અને તેની ઉત્તર-સરહદ હિમગિરિ સુધી વિસ્તરેલી હતી, એટલે આ સ્થળ હિમાલયમાં જ કોઈક સ્થળે આવેલું હશે તેમ જણાય છે.

(૪) અર્થ-સંકલના :

જગતમાં ચિંતામણિરત્ન ! જગતના નાથ ! જગતના રક્ષક ! જગતના નિષ્કારણ બંધુ ! જગતના ઉત્તમ સાર્થવાહ ! જગતના સકલ પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણવામાં વિચક્ષણ ! અષ્ટાપદપર્વત-પર (ભરત ચક્રવર્તી દ્વારા) સ્થપાયેલી પ્રતિમાવાળા ! આઠે કર્મોનો નાશ કરનારા ! તથા અબાધિત ઉપદેશ દેનાર ! હે ઋષભાદિ ચોવીસે તીર્થકરો ! (આપ) જયવંતા વર્તો. ૧.

(૫) સૂત્ર-પરિચય :

જે ભૂમિમાં તીર્થકર, ગણધર આદિ મહાપુરુષો જન્મ્યા હોય છે, પ્રવ્રજિત થયા હોય જ, વિચર્યા હોય છે, કેવલજ્ઞાન પામ્યા હોય છે કે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થયા હોય છે, તે ભૂમિ અતિ પવિત્ર ગણાય છે. તેથી તેની સ્પર્શના સમ્યક્ત્વને નિર્મળ બનાવે છે, આ કારણે તીર્થોનું મહત્ત્વ પણ ઘણું મોટું છે. વળી મૂર્તિની ભવ્યતા, પ્રાચીનતા અને દેવાધિષ્ઠિતતાના કારણે પણ તીર્થોની મહત્તા ગણાય છે.

આ રીતે જિન-પ્રતિમા, જિન-મંદિર અને જૈન-તીર્થો એ ત્રણે સંસાર તરવાનાં અપૂર્વ સાધનો છે કે જેનો સામાન્ય નિર્દેશ ચૈત્ય વડે જ થાય છે. આવાં ચૈત્યોને વંદન કરવું, તે ચૈત્યવંદના કહેવાય છે. પ્રસ્તુત સૂત્રની યોજના તે માટે થયેલી છે.

આ ચૈત્યવંદન તેના પ્રથમ શબ્દ પરથી જગચિંતામણિ તરીકે ઓળખાય છે. વળી પ્રાતઃકાળની આવશ્યક ક્રિયામાં તેને ખાસ સ્થાન મળેલું હોવાથી તે પ્રબોધ-ચૈત્યવંદન કે પ્રભાત-ચૈત્યવંદન તરીકે પણ ઓળખાય છે.

આ ચૈત્યવંદનનો પ્રારંભ ચોવીસે તીર્થકરોની સામાન્ય સ્તુતિ વડે કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં અષ્ટાપદ અને તેના પર બંધાયેલા મંદિરો તથા તેની અંદર રહેલી મૂર્તિઓનો ઉલ્લેખ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. સમસ્ત જૈન-તીર્થોમાં આ તીર્થની મહત્તા ઘણી જ છે. તેનું સ્થાન સહુથી પહેલું આવે છે, કારણ કે ત્યાં યુગાદિદેવ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું નિર્વાણ થયેલું અને ત્યાં જ ભરતખંડના પ્રથમ-ચક્રવર્તી ભરતમહારાજએ એક માસનું અનશન કરીને સિદ્ધિ-ગતિને સાધેલી છે.*

(૬) પ્રકીર્ણક :

શ્રી તરુણપ્રભસૂરિએ વિ.સં. ૧૪૧૧ માં રચેલી ષડાવશ્યક-બાલાવબોધમાં આ સૂત્રનો ઉલ્લેખ પ્રભાતમાં માંગલિક તરીકે બોલવાના નમસ્કાર તરીકે મળે છે- એતલ્લ રાત્રિપ્રતિક્રમણ હુઅડં । તડ પાછડ કમ્મભૂમિહિં, પઢમ-સંઘચણિ-ઇત્યાદિ નમસ્કાર, શ્રીઋષભ-વર્ધ્વમાનક ઇત્યાદિ સ્તવન, પ્રતિલેખનાદિક-કુલક (અઠ્ઠાવયંમિ ઉસહો ઇત્યાદિ પ્રભાત-માંગલિક ભાવના- કુલક પૃષ્ઠ ૪૮). આ નમસ્કાર, પોથી ૨, ૫ અને ૬ માં કમ્મભૂમિહિં કમ્મભૂમિહિં, જગ-ચિંતામણિ જગહ નાહ અને જં કિંચિ નામતિત્થં એ ત્રણ ગાથાઓવાળો આપેલો છે. વિ. સં. ૧૬૭૮માં લખાયેલી પોથી ૧૧ માં આ પાઠ છ ગાથાવાળો નજરે પડે છે. વિ.સં. ૧૭૫૧માં શ્રી જિનવિજયજીએ રચેલા ષડાવશ્યક-બાલાવબોધમાં સિદ્ધસ્તવની ચત્તારિ અટ્ટ દસ દોઝ ગાથાના વિવરણ-પ્રસંગે જણાવ્યું છે કે: શ્રી ગૌતમસ્વામી જ્યારે અષ્ટાપદ-પર્વત પર વંદન કરવા ગયા, ત્યારે તેમણે આ ગાથામાં જણાવેલા ક્રમ પ્રમાણે જિન-બિંબાને જગચિંતામણિની બે ગાથા વડે ચૈત્યવંદન કર્યું હતું.

ચત્તારિ અટ્ટ દશ ગાથાના જુદા જુદા અર્થો :

ચત્તારિઅટ્ટદસદોયવંદિયા જિણવરાયઉલ્લીસં;

પરમટ્નિટ્કિઅટ્કા સિદ્ધા સિદ્ધિં મમ દિસંતુ. ૧

૧) અષ્ટાપદ ઉપર વંદન

અ (દક્ષિણ દિશામાં) ચાર, (પશ્ચિમ દિશામાં) આઠ, (ઉત્તર દિશામાં) દશ, અને (પૂર્વ દિશામાં) બે. એ પ્રકારે અષ્ટાપદ ઉપર વંદન કરાયેલા અને પરમાર્થ સમાપ્ત કરીને મોક્ષમાં ગયેલા ચોવીસ તીર્થકરો મને સિદ્ધિ આપો.

અથવા - (ઉપરની મેખલામાં) ચાર, (વચ્ચેની મેખલામાં) આઠ, (નીચેની મેખલામાં) દશ અને બે. એ પ્રમાણે પણ અષ્ટાપદ ઉપર વંદન થાય છે.

કવિરાજ શ્રી પદ્મવિજયજી મહારાજ, જેઓ વિ. સં.ની ઓગણીસમી સદીના પ્રારંભમાં વિદ્યમાન હતા, તેમણે અષ્ટાપદના સ્તવનમાં જગ-ચિંતામણિ તિહાં કર્યું, મારા વહાલાજી રે એવો નિર્દેશ કરેલો છે.

* જુઓ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિસૂત્ર

॥ विविध कोश अनुसार अष्टापदनां अर्थ ॥

प्रस्तावना :

विभिन्न भाषाकीय कोषमां आपेला अष्टापद तथा कैलासना विविध अर्थोनुं अर्थना परीष द्वारा अत्रे संकलन करवामां आव्युं छे.

(१) भगवद्गोमंडल :

महाराजा भगवत्सिंहजीनी दीर्घदृष्टि अने भाषाप्रेम आ कोशमां जोवा मणे छे. तेमां बे लाप, अक्याशी लजार, त्रणसो सित्तेर मूण शब्दो छे. 'भगवद्गोमंडल' अे डिक्शनरी के जोडणीकोश नही पाण गुजराती भाषाना गौरव समान 'विश्वकोश' छे. तेना प्रथम भागमां (अ-अं) अष्टापद शब्दनो अर्थ मणे छे.

भाग-१ (अ-अं)

अष्टापद = पुं. कैलास पर्वत
= नुं. सोनुं, सुवर्णा, कनक, हिरण्य, हेम, कांयन, गांगेय, यामीकर, जतरुप, महारजत्, जंबुनद

कंयन अर्जुन कार्तस्वर हेम हिरण्य सुवर्णा
अष्टापद हारक पुरट शांतकुंभ हरि स्वर्णा

- पिंगण लघुकोश.

= वि. आठ पगवाणुं

भगवद्गोमंडलना प्रथम भागमां अष्टापदना आठ अर्थो उपलब्ध छे जेमांथी अत्रे अभिप्रेत अर्थो अही दर्शाव्या छे. (भगवद्गोमंडल, भाग-१, पृ. ६२२)

भाग-३

कैलास = (१) पुं. अक जतनुं ७ भूषावाणुं देव मंदिर. तेमां आठ भूमि अने अनेक शिषर होय छे. तेनो विस्तार अठार हाथ होय छे.

(२) पुं. शिवनी नगरी, देवताओनुं स्वर्ग.

(३) पुं. हिमालयनुं अे नामनुं शिषर. ते मानसरोवरथी पथीश माईल दूर उत्तरे गंग्री पर्वतमाणानी पेढी तरङ नीतिघाटनी पूर्वे आवेल छे. तेना उपर शंकर भगवान अने पार्वती रहे छे अेम कहे छे. श्री कृष्णे अही तप कर्तुं लतुं. बहरिकाश्रम

કૈલાસ ઉપર આવેલ છે. કૈલાસને હેમકૂટ પણ કહે છે. જૈન લોકો કૈલાસને અષ્ટાપદ પર્વત કહે છે. આ પર્વતની પરિક્રમણમાં ત્રણ દિવસ લાગે છે. તેનો પચીસ માઈલનો ઘેરાવો છે. પરિક્રમણ કરનારે ગૌરીકુંડ સરોવરના પાણીનો સ્પર્શ કરવો જ જોઈએ. આ સરોવરનું પાણી બારે માસ બરફ થઈ ગયું હોય છે.

(૨) સચિત્ર અર્ધ-માગધી કોષ :

આ કોષ શતાવધાની જૈનમુનિ શ્રી રત્નચન્દ્રજી મહારાજ દ્વારા તૈયાર કરી પાંચ ભાગમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. આ કોષમાં અર્ધમાગધી, સંસ્કૃત, હિન્દી, અંગ્રેજી, ગુજરાતી એમ પાંચ ભાષાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ભાગ-૫

૧. અટ્ટાવય પું. ન. અષ્ટાપદ

અત્રે અષ્ટાપદના વિભિન્ન છ જેટલાં અર્થો મળે છે જેમાંથી,

- (i) જેના ઉપર ઋષભદેવ સ્વામી નિર્વાણ પદ પામ્યા, તે પર્વત અષ્ટાપદ નામે પર્વત. જિસ પર્વત પર સે ઋષભદેવસ્વામી ને નિર્વાણ પ્રાપ્ત ક્રિયા થા, ઉસ પર્વત કા નામ - અષ્ટાપદ. A mountain called Ashtapad where Rishabhadev swami obtained liberation.

(પંચા. ૧૯, ૧૭, પ્રવ. ૩૧૪)

- (ii) અષ્ટાપદ નામનો દ્વીપ

અષ્ટાપદ નામ કા દ્વીપ

An island called Ashtapad.

(જીવા. ૩, ૩)

સિહર ન. શિખર - અષ્ટાપદ પર્વતનું શિખર.
અષ્ટાપદ પર્વત કા શિખર
A summit of mount Ashtapad

સેલ પું. (શૈલ) અષ્ટાપદ નામનો પર્વત
અષ્ટાપદ નામકા પર્વત
The mountain named Ashtapad

(કપ્પ. ૭, ૨૨૭)

(સચિત્ર અર્ધમાગધી કોષ, Vol. 1, Page-132)

૨ અટ્ટાવય = પું. અષ્ટાપદ = સુવર્ણ, સોના, Gold

અષ્ટાપદનો આ અર્થ આગળના અર્થ સાથે સંમિલિત કરતાં સુવર્ણનો પર્વત એવો અર્થ થાય છે.

(સચિત્ર અર્ધમાગધી કોષ, Vol:5, P. 1 & 8)

(૩) Sanskrit - English Dictionary by Sir Monier - Williams

Meaning of Ashtapad as per the dictionary is as under

Ashtapada : The Mountain Kailas (Dictionary pg no. 116)

॥ अष्टापदना विविध शास्त्रीय उल्लेखो ॥

प्रस्तावना :

આ લેખમાં જૈન સાહિત્યમાં સમાવિષ્ટ આગમ ગ્રંથો તથા આગમેતર પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જયાં-જયાં અષ્ટાપદ, સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદ તથા તેની સાથે સંબંધિત વિવિધ વિષયોની માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે. તે મૂળ શ્લોકો અને તેના સ્થાન સહિત પૂ. સાધવી ચંદનબાળાશ્રીજી દ્વારા સંકલિત કરવામાં આવી છે.

* ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમ્ । પ્રથમં પર્વ - ષષ્ઠસર્ગઃ

દીક્ષાકાલાત્ પૂર્વલક્ષં અપાલયિત્વા તતઃ પ્રભુઃ ।
જ્ઞાત્વા સ્વમોક્ષકાલં ચ, પ્રતસ્થેઽષ્ટાપદં પ્રતિઃ ॥૪૫૧॥

શૈલમષ્ટાપદં પ્રાપ, ક્રમેણ સપરિચ્છદઃ ।
નિર્વાણસૌધસોપાનમિવાઽઽરોહચ્ચ તં પ્રભુઃ ॥૪૬૦॥

સાન્તઃ પુરપરીવારો... પ્રત્યષ્ટાપદમાર્ષભિઃ ॥૪૬૫॥
ક્ષણેનાઽષ્ટાપદાચલમ્ ॥૪૭૬॥
અધ્યારુરોહ ભરતસ્તતોઽષ્ટાપદપર્વતમ્ ॥૪૭૭॥

* સિંહનિષદ્યા પ્રાસાદનું વર્ણન

ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમ્ । દ્વિતીયં પર્વ પચ્ચમસર્ગઃ
(શ્લોક - ૮૭ તઃ ૧૭૮)

* ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમ્ દ્વિતીયં પર્વ-પચ્ચમસર્ગઃ

... તેઽન્યદાઽષ્ટાપદં પ્રાપુઃ શ્લો. ૮૭
... ચૈત્યસિંહનિષદ્યાઽઽરોહચ્ચ... શ્લો. ૧૦૦
સોપાનભૂતાનિ પદાન્યષ્ટાઽયું પરિતો વ્યધાત્ ।

भरतो येन तेनाऽयमष्टापद उदीर्यते ॥१०५॥
 ... अष्टापदगिरिर्जज्ञे, श्लो. ११३॥
 अष्टापदगिरावत्र, धन्यास्ते पक्षिणोऽपि हि ॥ श्लो. १२६
 अष्टापदं समं स्थानं... श्लो. १३० ॥
 किन्त्वष्टापदतीर्थस्याऽमुष्य रक्षणहेतवे । श्लो. १५०॥
 अष्टापदाद्रिपरिखां, गङ्गां प्राप समुद्रवत् ॥१६५॥
 अष्टापदाद्रिपरिखापूरणार्थमकृष्यत ।
 जह्नुना यत् ततो गङ्गा ततः प्रभृति जाह्नवी ॥१६७॥
 त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम् । द्वितीयं पर्व - षष्ठसर्गः
 ...व्यग्रानष्टापदत्राणे, दग्ध्वाऽयासीः क्व रेऽधुनी ॥२९॥
 अष्टापदाद्रिपरिखापूरणाय सरिद्वश । ... ॥ ५३६॥
 अष्टापदाभ्यर्णवर्ति... श्लो. ॥ ५३८ ॥
 पूरयित्वाऽष्टापदाद्रिपरिखां.. श्लो. ॥५४१॥

* त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम् । दशमं पर्व-नवमः सर्गः ।

योऽष्टापदे जिनान् नत्वा वसेद्रात्रिं स सिध्यति । ... श्लो. १८१
 ...। इयेषाष्टापदं गन्तु तीर्थकृद्वन्दनाकृते ॥१८२॥
 ...। आदिदेशाष्टापदेऽर्हद्वन्दनायाथ गौतमम् ॥१८३॥
 ...। वायुवच्चारणलब्ध्या क्षणादष्टापदं ययौ ॥१८४॥
 इतश्चाष्टापदं मोक्षहेतुं श्रुत्वा तपस्विनः..... ॥१८५॥

१८६ तः १९७ - १५०० तापसोનો संबंध

योऽष्टापदे जिनान् नत्वा, वसेद् रात्रिं स सिध्यति ।

જે અષ્ટાપદ પર્વત પર રહેલી જિન પ્રતિમાઓને વંદન કરીને ત્યાં એક રાત્રિ ગાળે છે, તે સિદ્ધ થાય છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીએ ચારણલબ્ધિ વડે આ તીર્થની યાત્રા કરીને ત્યાં એક રાત્રિ પસાર કરીને પોતાના ચરમશરીરીપણાની ખાતરી કરી હતી એવો વૃદ્ધવાદ છે. આ બાબતનો ઉલ્લેખ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રના દસમા પર્વના નવમા સર્ગના શ્લોક-૧૮૧માં કરેલ છે.)
 (પ્રબોધટીકા ભા-૧ જગચિંતામણિ ચૈત્યવંદન)

* ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિતમ્ । સપ્તમં પર્વ-દ્વિતીયઃસર્ગ

વિવિધાભિગ્રહસ્તપસ્તત્પરઃ પ્રતિમાધરઃ । ધ્યાનવાત્તિર્મમોઃવાલીમુનિર્વ્યાહરતાવનૌ ॥૨૨૭॥
 અષ્ટાપદાદૌ ગત્વા ચ કાયોત્સર્ગમદત્ત સઃ ।... ॥૨૨૯॥

નિત્યાલોકપુરે નિત્યાલોકવિદ્યાધરેશિતુઃ ।

કન્યાં રત્નાવલીં નામ્ના તદોદ્બોદું ચચાલ સઃ ॥૨૩૫॥

अष्टापदाद्रेरुपरि गच्छतस्तस्य पुष्पकम् ।
विमानं स्वलितं सद्यो वप्रे बलमिव द्विषाम् ॥२३६॥

શ્લોક ૨૩૭થી ૨૪૩ સુધી રાવણ ક્રુપિત થાય છે તે વર્ણન અષ્ટાપદપર્વત નીચે વાલીમુનિ પ્રતિમાસ્થિત હતા. ક્રોધિત એવો રાવણ વાલીમુનિને કહે છે કે પર્વતસહિત તને ઉપાડીને લવણસમુદ્રમાં નાંખીશ.

एवमुक्त्वा विदार्य क्षमामष्टापदगिरिस्तले ।... ॥२४४॥

વાલીમુનિ અવધિજ્ઞાન વડે રાવણે અષ્ટાપદગિરિ ઉપાડ્યો તે જાણીને વિચારે છે કે અનેક પ્રાણીનો સંહાર થશે.

ભરતક્ષેત્રભૂષણ એવા તીર્થનો નાશ કરવા માટે રાવણ યત્ન કરે છે હું ત્યક્ત સંગવાળો છું ઇત્યાદિ... તો પણ ચૈત્યના રક્ષણમાં પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે રાગ-દ્વેષ વગર આને કાંઈક હું શિક્ષા કરું.
શ્લોક ૨૪૫થી ૨૫૩

एवं विमृश्य भगवान् पादाङ्गुष्ठेन लीलया ।
अष्टापदाद्रेर्मूर्धानं वाली किञ्चिदपीयत् ॥२५३॥

શ્લોક ૨૫૪થી ૨૬૪ સુધી રાવણ પશ્ચાતાપ કરીને વાલીમુનિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર કરે છે તે વર્ણન.

શ્લોક ૨૬૫થી ૨૭૬ સુધી રાવણ ભરતેશ્વર નિર્મિત ચૈત્યમાં જાય છે ત્યાં ભક્તિ કરે છે. ધરણેન્દ્ર ત્યાં આવે છે અને રાવણની ભક્તિથી સંતુષ્ટ થઈને વિદ્યા આપે છે તેનું વર્ણન.

प्रणम्य वालिनं भूयस्तच्छैलमुकुटोपमे ।
जगाम रावणश्चैत्ये भरतेश्वरनिर्मिते ॥२६५॥
चन्द्रहासादिशस्त्राणि मुक्त्वा सान्तःपुरः स्वयम् ।
अर्हतामूषभादीनां पूजां सोऽष्टविधां व्यधात् ॥२६६॥

* રાવણને વિદ્યાપ્રાપ્તિ :

उक्त्वेत्यमोघविजयां शक्तिं रुपविकारिणीम् ।
सोऽदाद्विधां रावणाय जगाम च निजाश्रयम् ॥२७६॥

* પૂ. ધર્મઘોષસૂરિકૃત અષ્ટાપદમહાતીર્થકલ્પમાં કહ્યું છે-

सिद्धायतनप्रतिमं सिंहनिषद्येति यत्र सुचतुर्द्धा ।
भरतोऽरचयच्चैत्यं स जयत्यष्टापदगिरीशः ॥८॥

* પ્રતિમાશતક - શ્લોક - ૭ની ટીકામાં -

अत एव च यतनया ग्रामानुग्रामं विहरता गौतमस्वामिनाऽष्टापदारोहावरोहयोः जडधाचारणलब्धिं प्रयुज्य तच्चैत्यवन्दने निर्दोषता तद्वन्दनं चोक्तमुत्तराध्ययननिर्युक्तौ-